Spirit of Bosnia / Duh Bosne

An International, Interdisciplinary, Bilingual, Online Journal
Međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis

HARMONIA ABRAHAMICA O BAUKU BOSANSTVA I NJIME USTRAŠENIMA

Rusmir Mahmutćehajić

Proslov

U kakvom god položaju bila u odnosu s drugim političkim činiteljima okružujućeg poretka tokom tisuću godina, Bosna je opstajala u dugotrajnim društvenim potresima i vrtlozima unutar šireg južnoslavenskog prostora. Ona je tom prostoru kroz sve to vrijeme bila matična zemlja, pa je shvatljivo da su unutar nje sabirane i razvijane gotovo sve razlike iz njenog okruženja, ali tako da nisu mogle nadvladati njenu sabiruću matičnost. Da je tako, jasno svjedoči trajnost religijskih razlika u ukupnosti bosanskog trajanja. Kada se kaže "religijskih", prisutna je i opasnost da evropski koncepti znanosti i religije, koji su nastali tokom osamnaestoga i devetnaestoga stoljeća, te bitno odredili doba modernosti, budu primijenjeni na predmodernu kulturu i njene pojave.

Ni pravoslavlje ni katoličanstvo sve do devetnaestoga stoljeća nisu imali značenja koja su zadobili u uobličenim i proširenim konceptima religije i znanosti modernog doba. Zato bi u činjenici novih okolnosti južnoslavenskih prostora, koje nastaju proširenjem Osmanskog carstva, valjalo poznati osnove u kojima koncepti religijske pluralnosti u savremenim vidicima trebaju biti istraživani. Historijske prilike kroz koje je Bosna prolazila u ukupnosti svog trajanja nikada nisu svedive na vidik vojnih i političkih odnosa među različitim evropskim blokovima. U većini ideologijskih slika tih odnosa izgrađena je matrica opravdanosti svakog ponašanja prema bosanskoj ukupnosti u kojem je bauk bosanstva svediv na bauk Turaka u Evropi.

Ali, bosanska ukupnost je čuvana i oblikovana i unutar političkih promjena koje su nastale širenjem Osmanskog carstva prema zapadu i njegovim povlačenjem prema istoku. Hazim Šabanović o tome piše:

> Bosanski paša držao je pod svojom vlašću područje veće nego ijedan bosanski kralj. U tom prostornom sklopu, koji je hvatao od Šapca do mora i od Zvečana do Virovitice, Bosna je kao središnja oblast predstavljala neku vrstu matice koja je sada dobila veći značaj. Taj značaj Bosne porastao je još više kasnije kada je ona postala pogranični i periferijski pašaluk Osmanskog Carstva skoro na svim tačkama.

> Jedna osobenost bosanskog pašaluka jeste i to što je to bio u označenom periodu jedini pašaluk čije je sjedište i sva teritorija bila na jugoslavenskom području, a matica u srcu jedne naše ranije države.
>
> Kako je Bosanski ejalet obuhvatio mnogo šire područje od područja nekadašnjeg kraljevstva, tako je sada i pojam Bosne postao mnogo širi. [1]

Iz sukoba evropskih kršćanskih zemalja i Osmanskog carstva oblikovane su današnje zapadne, a potom i istočne bosanske granice. Budući da su katolički i pravoslavni subjektiviteti u Bosni i emotivno i programski bili povezani s njihovim cjelinama na slavenskome jugu, vojni pothvati protiv Osmanskog carstva osjećani su i uobličavani kao pothvati za katoličke i pravoslavne sunarodnike u Bosni, a protiv Turaka koji su poistovjećivani s Muslimanima. Tako je nastao paradoks da je matična zemlja slavenskog juga postala najvažnija periferna zemlja dvaju nacionalnih programa – srpskog i hrvatskog. U toj složenoj uzajamnosti osjećanja nacionalnih programa i državnih interesa nastao je historijski proces u kojem su mijenjani i preoblikovani brojni sadržaji društvenih, političkih i kulturnih sadržaja bosanske ukupnosti.

Tako je Bosna i danas, jednako kao i početkom dvadesetog stoljeća, središnje pitanje Zapadnog Balkana. Ona je međunarodno priznata država, ali bez funkcionalnog ustrojstva; s jasnim državnim granicama, ali bez čistog odnosa s prvim susjedima; pluralno društvo, ali s prisilnim teritorijaliziranjem njegovih etničkih i religijskih dijelova. Tako i dalje nad Bosnom kruže dva bauka – jedan njenog izbavljenja u cjelini i drugi njenog nestanka u raspadu.

Bosansko društvo je kroz cijelu svoju historiju bilo religijski pluralno. Ta religijska pluralnost je transformirana u nacionalne kolektivizme, što znači u strukture koje su oblikovane voljom elite i zadanim ustrojstvom. Oblikovanja ideologija srpstva i hrvatstva događala su se oko dva središta, oba izvan Bosne. U obje te ideologije Bosna je područje na kojem se sukobljavaju njihovi nositelji. Tako su i dijelovi bosanskog pluralnog društva povezani sa svojim imaginacijskim ili zbiljnim elitama, ideologijama i ustrojstvima. Te nacionalne artikulacije u njihovim različitim političkim izvedbama nadživljavane su trajnošću njihovih ideologija, nastalih uglavnom tokom devetnaestog stoljeća.

Konstruktori spomenutih ideologija uzimali su potrebno im gradivo iz svega što im je bilo dostupno za postizanje zadanog cilja – osvještenje i organiziranje naroda do razine moderne nacije, što nije ništa drugo do smještanje sve teleologije u narodnu kolektivnu svijest, na određenu mu teritoriju i deterministički shvaćeni historijski tok. U tome konstruiranju realnost je dekonstruirana tako što su dijelovi jednog i istog naslijeđa poricani i krivotvoreni. Tako su strukturirane elite, ideologije i organiziranosti tih etnonacionalnih dijelova bosanske cjeline.

Tako artikulirani nacionalni projekti nužno vode homogeniziranju i teritorijaliziranju historijskih narodnih cjelina. Ako je promatran u njegovom vremenskom protegnuću unatrag i unaprijed, jasno je da u slučaju Bosne taj proces vodi razdvajanju u etnonacionalnoj ideologiji postuliranih dijelova, koji se suprotstavljaju postojećoj cjelini radi vlastitog preoblikovanja u zasebnost dovoljnu sebi. Taj proces je vođen u

gotovo svim antibosanskim pothvatima – i ideologijskim i vojnim, i administrativnim i propagandnim. Njegovi učinci vidljivi su posvuda u Bosni, ali su još dublji u stanjima ljudi i njihovim odnosima prema društvu i politici.

Postizanje konačnog cilja svakog etnonacionalnog programa, što nije ništa drugo do etnonacionalna država, uključuje razaranje onih pluralnih društava koja se, s obzirom na svoj temeljni sadržaj, ne mogu uključiti u zamisao jedne homogene nacije na njenoj teritoriji. Gradnja homogene države gotovo redovno znači razaranje pluralnih sadržaja društva koje je predmet tog pothvata.

Razaranje o kojem je tu riječ odnosi se na veze i isprepletenosti različitosti koje onemogućuju fizičku pluralizaciju kao preduvjet etničkih razdvajanja. U tome pothvatu pretpostavljeno je zapravo razdjeljenje društva u subjekte koje je moguće institucionalizirati i uokviriti u organizaciju političke moći. Sve sadržaje postojeće društvene cjeline koje nije moguće razoriti, te predstaviti kao savladivu drugost koja se mora potčiniti vlasti većine, potrebno je prikazati kao nespojivu i nerješivu stranost, smetnju i opasnost za fetiš ujedinjenja u etnonacionalnoj državi.

Taj pothvat razaranja Bosne dugog je trajanja. Njegovi ključni sadržaji su dvije nacionalne strukture koje djeluju povezano – srpska i hrvatska. Te strukture uključuju elitu, ideologiju, organizacije i izvršitelje. Iz tih razarateljskih djelovanja moguće je izvesti njihove najvažnije sadržaje: (1) osporavanje demografske, kulturne i geopolitičke cjelovitosti Bosne; (2) teritorijaliziranje srpskog i hrvatskog stanovništva u Bosni, te djelovanje na povezivanju tih teritorija u zaokruženu cjelinu; (3) povezivanje dijelova bosanskog stanovništva u nacionalne cjeline s Beogradom i Zagrebom kao njihovim političkim i kulturnim središtima; (4) određivanje muslimana kao nesrpskog i nehrvatskog stanovništva koje ometa nacionalne integracije i razgraničenja Srba i Hrvata; (5) držanje bosanskog pitanja u okviru shema širih geopolitičkih promjena; (6) poželjnost onih političkih i drugih ponašanja među Bošnjacima/Muslimanima kojima bi bilo moguće pravdati razaranje Bosne; (7) čuvanje postignućā iz posljednjeg rata protiv Bosne kao neosporivih; (8) konstruiranje muslimanstva kao opće opasnosti te podržavanje onih oblika mišljenja i ponašanja među muslimanima preko kojih se dokazuje nemogućnost bosanske društvene pluralnosti; i (9) implicitno i eksplicitno promicanje prisutnosti Bošnjaka/Muslimana, a naročito njihove brojčanosti, kao ključne prepreke realizaciji evropskih principa demokracije u pluralnom društvu.

Sadašnje društveno i političko stanje u Bosni nastalo je iz raspada Jugoslavije. A raspad Jugoslavije kodiran je u samom načinu njenog sklapanja. Dok je ideja ujedinjenja Južnih Slavena, koja je dovela do nastanka Jugoslavije, bila istovjetna sa željom njihovog oslobođenja od neslavenskih tutorstava, ona je smatrana tako velikim i važnim obećanjem da su razlike među sudionicima ujedinjenja smatrane malim, pa zato i zanemarivane. Te razlike i napetosti među njima postale su vidljive i djelujuće tek u zbilji ujedinjenja, u kojem su nositelji političke moći nastojali fizički razdijeliti potčinjeno mu pluralno društvo, te ga potom institucionalizirati u okvir političke prevlasti većine.

Problemi Hrvata, Albanaca, Crnogoraca, Makedonaca i Bošnjaka bili su, zapravo, problemi Jugoslavije koja je bila varijanta projekta velike Srbije. Jugoslavija nikada nije

postala subjekt koji bi mogao preispitivati sebe, te se prema sebi odnositi kao pitanju na koje je moguće naći odgovor. Ta nemogućnost je nužno vodila u opredmećenje neprijatelja kojima se najmoćniji politički subjekt morao baviti kao problemom.

Proces raspada jugoslavenske konstrukcije je kulminirao u ratu protiv Bosne. Okvir tog je integracija Evrope kao alternativa prekrajanju sadašnjih državnih granica radi pravednijih odnosa među nacijama. Dogovori Cvetković – Maček (1939) i Milošević – Tuđman (1991) su u osnovi nastojanje ocrtavanja novih razgraničenja među Srbima i Hrvatima, i to kroz demografsko i teritorijalno tijelo Bosne. I samo formiranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine implicitno je uključivalo poricanje bosanskog subjektiviteta, što je postalo bitan i vidljiv sadržaj spomenuta dva antibosanska programa. Dijelovi nacionalnih politika Srbije i Hrvatske i dalje uključuju, i ideološki i praktično, mogućnost razgraničenja. Navedeni antibosanski programi su paradigmatični iskazi poricanja bosanske cjelovitosti koje je moguće prepoznati u svim oblicima etnonacionalnih ideologija i s njima povezanim političkim poredcima u posljednja dva stoljeća. Zato su u ovim razmatranjima ta tri antibosanska programa korištena kao najvažnije ilustracije razaranja Bosne tokom dvadesetog stoljeća.

Ključna pretpostavka svakog od tih programa bilo je poricanje da je Bosna u ukupnosti svog trajanja složena društvena cjelina, te da njenu složenost određuje jedan jezik u više njegovih standardizacija, s različitostima koje su korištene u određivanju kolektivnih zasebnosti. Iako su današnji srpski, hrvatski, bosanski i crnogorski jedan jezik, razlike među njima i prava na zasebna standardiziranja predstavljaju osnove za njihovo tretiranje kao zasebnih. Religije prisutne u Bosni predstavljaju cjelovite varijante semitskog iskustva objavljivanja Boga. I pored tog, i judaizam i kršćanstvo – i istočno i zapadno – i islam s brojnim sinkretičkim sadržajima, imaju ustrojstva koja ih u konkretnom društvu čine i zatvorenim i otvorenim, te i heteronomnim i autonomnim.

Naznačena složenost bosanskog društva, u koju su uključene i moderne artikulacije nacija, što znači dijeljenja, rastavljanja i ograničavanja društvenih sadržaja, ostaje u velikoj mjeri izvan kognitivnih mogućnosti savremenog svijeta. Bosna se čini toliko zamršenom da za nju nema rješenja koje bi odgovaralo bilo kojoj raspoloživoj shemi evropskog iskustva. Zato je moguće susresti i teoretske i praktičke odnose prema Bosni u najširem rasponu između dviju krajnosti – jedne zagovaranja njene budućnosti i druge nepovjerenja u njenu održivost.

Taj paradoks bosanske pluralnosti objašnjava jednostavna činjenica prisutnosti muslimana kao autohtonog naroda: u cijeloj historiji Evrope oni su vanjski neprijatelji koje ni teološki ni politički nije moguće uključiti u viziju evropskog jedinstva. U toj viziji moguće je artikulirati odnose različitih naroda, ali ipak kršćanskih, bilo da je riječ o katolicima i protestantima ili pravoslavnim. To je pitanje razgraničenja ili uključenja u kojem Jevreji ostaju teološki unutarnji, a muslimani politički i vanjski neprijatelji.

Bitan sadržaj razmatranja predstavljenih u ovome tekstu je analiza i kritika modernih ideologija. Zato je na samome početku nužno dati nekoliko napomena o ideologiji kao jednom od ključnih koncepata modernosti. Kada se danas govori o tome konceptu, valja odmah istaknuti da njega takvog nema čak ni u devetnaestom stoljeću u

bosanskoj političkoj retorici, niti u odnosu prema društvenoj zbilji.

Iz odnosa teologije i prirodne filozofije od sedamnaestog stoljeća pa nadalje na kršćanskom zapadu nastala je pojava objektiviziranih koncepata religije i znanosti. Prvi je manje ili više statičan, s drugi kumulativan i otvoren. Znanost kao eksterioriziranо i stalno narastajuće tijelo znanja kojem doprinose pojedinci u svim naraštajima nudi historiju kao jasan i odredljiv razvoj prema cilju u kojem će biti postignuto potpuno znanje o čovjeku i svijetu. Time je drama pojedinca, kao pitanje izbavljenja ili ozbiljenja u najvišoj pojedinačnoj mogućnosti, potisnuta i isključena iz znanstvenog vidika, a drama čovječanstva u historiji, koja ima neosporivu teleologiju, preuzela vlast nad predstavama o obrazovanju i javnosti, te djelovanju i njegovom pravdanju.

Znanost kao otvoreni historijski tok razvoja ili napretka utjecala je na razvoj ideologija prema kojima je moguće dosegnuti savršeni društveni poredak u kojem su ponovno otkriveni i ozbiljeni ideali naroda. Mit o izbavljenju čovjeka zamijenjen je mitom o izbavljenju čovječanstva. Izbavljenje čovječanstva, posve smješteno u historiju, više nije drama pojedinca, jer on u njoj doprinosi toliko malo da je ne određuje. A njegovo izbavljenje je neznatno važno u odnosu na cijelo čovječanstvo.

Postoji čitav spektar ideologijskih viđenja te teleološki određene historije, ali i njihovih brojnih hibridnih oblika. Ideologijske elite nisu odvojive od svojih ideologija. Sredstvo postizanja njihovog cilja je moć u politici, kulturi i ekonomiji. U tome toku, razvoju i napretku, koji su ideologijski artikulirani, postoje i promjene njihove svijesti o sebi, odnosa prema vanjskom svijetu, društvima i drugim slikama svijeta. Zato ni ovdje spominjane nacionalne ideologije srpstva, hrvatstva i bošnjaštva nikako ne treba shvatiti kao statične kategorije.

U tim ideologijskim konstrukcijama moguće je prepoznati spektar sadržaja, od liberalizma do konzervativizma, te od nacionalizma do socijalizma. Ti sadržaji utječu na političke, društvene i ekonomske promjene, ali i sami podliježu uzvratnim utjecajima. Tu složenu uzajamnost nije opravdano pojednostavljivati. Ali, za konstrukciju nove slike o osporavanju i razaranju Bosne potrebno je izdvojiti one sadržaje koji omogućuju ocrtavanje kognitivne mape odnosa razarateljskih i graditeljskih pothvata u bosanskoj društvenoj pluralnosti.

U brojnim političkim partijama, te pokretima i vladajućim elitama na prostorima slavenskog juga, prepoznatljivi su i različiti i mijenjajući odnosi prema Bosni i Bošnjacima/Muslimanima. Oni se raspoređuju između krajnosti od potpunog negiranja i do potpunog uključivanja. Ali, nema ideologijske slike slavenskog juga u kojoj je društvena cjelovitost bosanske pluralnosti priznata uz uvažavanje da u njoj kao integralni sadržaj, neizdvojiv iz cjeline, postoje i Bošnjaci/Muslimani.

1. Osporavanje cjelovitosti

Bosna je demografska, kulturna i povijesna cjelina koju kao takvu osporavaju nositelji nacionalnih ideologija čiji su ciljevi velika Srbija i velika Hrvatska kao nacionalne države Srba i Hrvata, koje se moraju proširiti na dijelove bosanske teritorije. Pretpostavke o uspostavljanju obuhvatnih granica veće Hrvatske i veće Srbije nisu

moguće uz priznanje zbilje bosanske cjelovitosti. Zato obje nacionalne ideologije, i srpska i hrvatska, rješavaju svoje paradokse pred činjenicom da prisutnosti Srba i Hrvata u Bosni nisu izdvojive ni kulturno niti demografski, tako da im budu dodijeljeni dijelovi bosanske teritorije. Valja naglasiti da svim Srbima i svim Hrvatima u Bosni pripadaju povijesna sudioništva u cijeloj zemlji.

Srpsko, hrvatsko i bošnjačko stanovništvo na cijeloj bosanskoj teritoriji organski je isprepleteno. Tako je i s kulturnim naslijeđem svih njih. Radi postizanja ideologijskog cilja o teritorijalizaciji jednog naroda na jednoj teritoriji potrebno je osporavati i dekonstruirati tu cjelovitost, te je i razarati. Milorad Dodik, predsjednik Republike Srpske, političkog entiteta nastalog u ratu protiv Bosne od 1991. do 1995. godine, taj cilj 2011. godine izriče ovako: "BiH je u ovom trenutku podijeljena zemlja. Nema hemije koja je može ujediniti, a to potvrđuje i njena istorija. Što se tiče nas, BiH može da bude uspešna konfederacija ili unija čiji bi entiteti deo svoje državnosti i nadležnosti preneli na zajedničke organe – kao što su vojska, spoljna i monetarna politika." [2]

Podijeljenost Bosne je ideologijska konstrukcija koja počiva na nekoliko postavki. Prva od njih je da ratom uspostavljeno stanje, u kojem su provedena izgonjenja, ubijanja i razaranja, mora biti prihvaćeno kao nepovratno, te da je, u skladu s tim, politička ideologija koja se temelji na tome nužnost s kojom se svi moraju pomiriti. Druga je pretpostavka da demokratska potvrda vladajućih elita na dijelu bosanske teritorije jest isto što i etična neosporivost tih elita. Treća postavka te konstrukcije je tvrdnja o nepostojanju bosanske kulturne cjelovitosti. Iako je stara koliko i nacionalni pokreti u bosanskom okruženju, te kao takva uključena u sve antibosanske programe, ta tvrdnja nikada se nije mogla osloniti ni na kakav drugi dokaz do li sile i konfabuliranja.

Milorad Dodik govori o podijeljenosti koja je za većinu bosanskog stanovništva vještačka, jer se njome smjeraju dekonstruiranja bosanskog identiteta većine stanovništva, i to tako da im budu oduzete i cijela prošlost i cijela budućnost. Podjela o kojoj je tu riječ nametnuta je nasiljem i zločinom. Njome nije, a ne može ni biti, dokinuta kulturna cjelovitost većine bosanskog naroda. Nije, jer nema dijela bosanske teritorije na kojem ne postoji povijesna prisutnost svih činitelja njene pluralnosti.

I tamo gdje su uništeni stanovnici, njihova greblja, džamije i svi drugi oblici kulturnog trajanja, pa uspostavljena homogena etnonacionalna prisutnost jednog naroda, valja posvjedočiti da tu i dalje ostaje neotuđiva baština onih drugih, kojih više fizički tamo nema. Pretpostavi li se neosporivo pravo na opstanak svih bosanskih kolektiva, nužna posljedica tog je nemogućnost da oni zaborave svoju kulturnu prisutnost kroz više od tisuću godina na cijeloj teritoriji svoje zemlje. Ničim i nikada se ta baština ne može poništiti, jer trajanje naroda znači njegovo pamćenje. Sve dok je tog pamćenja, traje i narod, pa i tamo gdje je djelomično uništena njegova tjelesna prisutnost.

Koliko god više bude poricana bosanska prisutnost unutar političkih konstrukcija, među kojima je Republika Srpska samo jedna od mnoštva pojava, nužnost štićenja dostojanstva svih koji su u toj prisutnosti postajat će važnija i odlučnija. Republika Srpska, kao i svaka druga njoj slična pojava, svojim negiranjem kulturne i historijske neodvojivosti od Bosne djelovat će, zapravo, i protiv sebe i protiv drugih. Ona će, u skladu s time, ostajati stalno nasuprot onog bosanstva koje ne isključuje nijednu od

bosanskih posebnosti, već svakoj od njih nudi idealni okvir koji ništa ne može iscrpsti ni istrošiti.

Zato je netačna i tvrdnja Milorada Dodika da nepovratnu podijeljenost Bosne potvrđuje "i njena istorija". Istina je, zapravo, posve drukčija od tog. Moguće ju je otkriti u historijskim zbivanjima. Godine 1918. Bosna je kao politički subjekt nestala. Na njeno razaranje potrošene su sve mogućnosti koje je imala ondašnja velikosrpska elita. Ali Bosna je kao pluralno društvo sve to preživjela. Ako se broj ubijenih u toku Drugog svjetskog rata sračuna u odnosu na ukupan broj pripadnika pojedinih naroda, postotak ubijenih Bošnjaka/Muslimana, u odnosu na njihov ukupan broj, odmah je iza istog postotka ubijenih Bosanskih Jevreja. [3]

To uništavanje Bošnjaka provođeno je radi stvaranja teritorija s homogenim srpskim stanovništvom. Takav cilj je precizno reartikulirao Stevan Moljević, jedan od ideologa četničkog pokreta u toku Drugog svjetskog rata. [4] Ali Bosna je preživjela i taj zločinački pothvat. Od 1991. do 1995. godine na uništavanju Bosne trošena su gotovo sva raspoloživa sredstva i Srbije i Hrvatske. U tome pothvatu slijeđeni su stari obrasci dogovora Cvetković – Maček, a tehnike programa Karadžić – Boban bile su istovjetne s prijedlozima Stevana Moljevića. Ali, ni taj pothvat nije realiziran u skladu s željom njegovih nositelja.

Prema tome, da bi podijeljenost Bosne bila potvrđena nekom historijom, moraju biti proizvedene i zagovarane dvije maštarije. Prva maštarija je o mogućnosti podijele Bosne. A druga maštarija je historija koju u službi te mogućnosti treba proizvesti. Iako oba pothvata već imaju mnogo godina, ni u jednom od njih nije moguće vidjeti ni kapi mudrosti, što znači ništa od smještanja pojava tamo gdje one u skladu sa svojom naravi moraju biti.

Narodi koji žive na teritoriji Bosne jesu sudionici njene državnosti, ali tako da nijedan od njih ne unosi neki dio teritorije na kojem je nekad prihvatljivim sredstvima ostvario svoju isključivu vlast. Gdje god je uspostavljena kao etnička, uz isključivanje prava drugih, ta vlast je nasilna i antibosanska, pa zato i neprihvatljiva. Koliko god nositelji te vlasti uvjeravali sebe i druge u realnost svoje imaginacije, nikada njihova vlast ne može biti i prihvaćena. Ako bi bila prihvaćena, to bi značilo da su zločinci, koji su progonili i ubijali bosanske ljude, te razarali bosanske političke i kulturne sadržaje, za što su mnogi od njih i osuđeni, ipak, nakon presuda i smrti, pobijedili. Tako se nerijetko događalo u ranijim slučajevima razaranja pluralnosti balkanskih društava.

Ubice i razaratelji prikazivali su sebe kao spasitelje i graditelje, a one koje su poubijali i protjerali kao ubice i razaratelje. Zamisao da bi s takvim *posteriori* konstruiranjem historijskih slika bilo moguće i konačno svladati istinu jest sastavni dio modernih ideologija, ali nije i ne može biti jamstvo budućnosti čovječanstva kao cjeline. Zato je ta inverzija, kojom laž postaje istina a dobro zlo, neprihvatljiva i konkretno i općenito. A pristati na tu inverziju značilo bi isto što i dopustit da Hitler i njegovi zločinci postignu pobjedu nekad nakon svojih smrti.

Trpljenje nečeg nije isto što i prihvatanje. Zato je besmislena konstrukcija tvrdnja Milorada Dodika da bosanski entiteti mogu prenijeti dio svoje državnosti negdje,

nekada i nekom. Ako mogu vršiti državne funkcije, entiteti ih moraju od nekog primiti. A nema nikog drugog do bosanske države koja im ih može dati. Ako nije tako, onda su oni te državne sadržaje oteli u nezakonitim pothvatima ili ih usvojili iz imaginacijskih konstrukcija svojih vođa. Kada se kaže da je to narodno postignuće, valja vidjeti da se time narodu zločin pripisuje kao postignuće. Učinak takvog pripisivanja, te nastojanja da se ono nametne kao svijest naroda, ne jamči i ne može jamčiti nikakvu budućnost tom narodu. Kada god je neka politika neetična, ona mora djelovati razorno i na pojedince i na narod u kojem je promicana i nametana.

Kada god nije bilo moguće do kraja izvesti plan o podjeli Bosne i prisajedinjenju nekih njenih dijelova u zamišljene nacionalne države, ratom postignuto stanje je predstavljano kao privremeno. Za njega su tada tražena imenovanja koja su prikladna za slijedeći korak u pothvatu razaranja. Tvrdnje o konfederaciji i uniji su uključene u te pothvate razaranja Bosne. Budući da su etničke teritorije kao posve homogene u Bosni nemoguće, njih je potrebno ili pretpostaviti ili različitim politikama, uključujući aparthejd i nasilje, nametnuti u svijest domaćih i stranih ljudi, a one koji to onemogućuju prikazati kao nositelje napetosti i sukoba. U tome je naročito važno osporavanje bosanske kulturne cjelovitosti.

U srpskom nacionalnom programu kulturna baština Kosova je redovno prikazivana kao jezgra sveg srpstva, pa je, prema takvome gledanju, nemoguće njeno uključenje i održavanje u bilo kojoj nesrpskoj državnoj politici. Na drugoj strani, bosanska kulturna baština, naročito njen muslimanski sadržaj, poricana je, zapuštana i razarana, iako nju nikako nije moguće svesti na neku izdvojenu i zatvorenu teritoriju unutar bosanske države. Na cijelom prostoru Bosne svi sudionici bosanskog društva imaju kulturnu baštinu koju nije moguće ni izdvojiti niti ograditi. Svako teritorijaliziranje etničkih zajednica uključuje nepokretnu kulturnu baštinu svih drugih. Uključuje je i onda kada ona bude sama arheologija.

Ta baština je nepovratno uključena u kolektivno pamćenje njenih ljudi. I onda kada je razorena, onako kako je njen veliki dio sada nakon zločinačkih pothvata antibosanskih vojski, ta baština pripada Bosni i njenim ljudima. Nije moguće održavanje narodnog pamćenja bez nje. Fizičko uništavanje kulturne baštine ne znači i prestanak njenog postojanja u sjećanju preživjelih. A sjećanje je za opstanak naroda često moćnije i značajnije od tvarnih građevina. Nikakva homogenost etničke teritorije nije moguća sve dok postoji sjećanje na uništene sadržaje drugih. Narodi nestaju kada izgube kolektivno pamćenje.

Na Kosovu su srpski nacionalisti nijekali i razarali prisutnost svih drugih. Ta je zemlja za njih bila jedino srpska, i to u svim svojim sadržajima. Sabere li se sada iskustvo takve politike, jasno je da njeni rezultati pokazuju da je ona de facto antisrpska. Osporavanje svih drugih, njihovo progonjenje, prisilio ih je na uzvrat kojim je Kosovo postalo to što je danas. Zato je važno pitanje: Ne radi li protiv svoje budućnosti i elita čiji je govornik Milorad Dodik?!

2. Teritorijaliziranje hrvatskog, srpskog i bošnjačkog stanovništva u Bosni

Moguće je navesti mnoštvo dokaza o direktnom i indirektnom poricanju sadašnjih bosanskih granica, iza čega na različite načine stoje i Republika Srbija i Republika

Hrvatska. Obje države nastoje, preko svojih državnih vlasti, provesti integraciju politike, kulture i ekonomije bosanske, "srpske" i "hrvatske" komponente, te osnažiti autoritet beogradskih i zagrebačkih vlasti u svemu što se događa s tim dijelovima općeg srpstva i općeg hrvatstva.

Iz državnih proračuna Republike Srbije i Republike Hrvatske izdvajana su sredstva za pomaganje srpskih i hrvatskih projekata. Srbi i Hrvati iz Bosne imaju privilegirane statuse u Republici Srbiji i Republici Hrvatskoj, ali i privilegirane statuse u Bosni, s obzirom na podrške koje primaju na osnovi etničkog kriterija iz proračuna navedenih susjednih zemalja. Tako te dvije države direktno i indirektno podržavaju segregaciju Bošnjaka/Muslimana i njihovo obespravljivanje u državi koja je njihova koliko i njihovih srpskih i hrvatskih susjeda, građana tog pluralnog društva.

Bosanske državne granice su u takvim odnosima Republike Srbije i Republike Hrvatske prema Bosni i priznate i nepriznate. Priznate su kada to odgovara štićenju dalekoročno zasnovane politike njihovog nepriznavanja. Nisu priznate u svim slučajevima kada to pogoršava slabljenje bosanske državne suverenosti. Miješanja u unutarnje stvari bosanske države su dio političke (ne)kulture koja prevladava u tim susjednim državama. Kada god je nemiješanje isticano, ono je, zapravo, potvrda trajnog miješanja u unutarnja bosanska pitanja.

Kada ponovi mantru o nemiješanju u unutarnje stvari bosanske države te priznavanje njene suverenosti i neprihvatanje njenog dijeljenja, Boris Tadić, predsjednik Republike Srbije, tome doda da on priznaje svaki dogovor koji postignu tri naroda i dva entiteta, u skladu s uređenjem koje proistječe iz Dejtonskog sporazuma. Takav politički stav on opravdava činjenicom da je Republika Srbija potpisnik i garant Dejtonskog sporazuma. To su postavke koje se ni u čemu ne razlikuju od onih koje su isticali Slobodan Milošević, njegov prethodnik na predsjedničkom mjestu, i svi njegovi saveznici u realiziranju dogovora Miloševića i Tuđmana 1991. godine u Karađorđevu.

Navedene postavke državnih politika Republike Srbije i Republike Hrvatske temelje se na stanju koje je proizvedeno ratom protiv Bosne. Glavni sudionici tog rata bili su u Beogradu i Zagrebu. Kada je rat okončan, tamo su imali utočište i zaštitu glavni zločinci u realiziranju projekta uništavanja Bosne. Predsjednik Boris Tadić govori o odnosu Republike Srbije prema Bosni kao da te činjenice ne postoje ili kao da su tabu kojem se niko ne smije primicati. Sadašnja teritorijalizacija etničkih zajednica u Bosni je protiv interesa svih njenih ljudi. U njoj i s njome nije moguće ostvariti jednakopravnost Srba, Hrvata i Bošnjaka i svih ostalih, u skladu s principima na kojima glavni zagovornici evropskog ujedinjenja grade viziju poželjne evropske budućnosti.

Nasuprot političkoj retorici predsjednika Borisa Tadića, procjenjujući realnost Republike Srbije i njene državne politike, Latinka Perović određuje državnu politiku Srbije kao dugotrajni paradoks – država koja ne zna gdje su joj granice. Ona kaže:

> Na početku XXI veka, Srbija i dalje ne zna gde su njene granice, realnost postojanja novih država na Balkanu vidi kao istorijsku improvizaciju; ona afirmiše državnu strategiju koja je vraća na Garašaninov program, na

> obnovu srednjevekovne države. Dobar primer je odnos prema popisu stanovništva u zemljama regiona, posebno u Crnoj Gori. Tu se rutinska stvar diže na nivo koji je neprihvatljiv! Srbima se odavde poručuje: izjasni se, važno je. Čekajte, za koga je to važno?! Očigledno, popis je shvaćen kao adut za buduće događaje i buduće odnose. [5]

U sad već notornom zapisniku sa sastanka predsjednika Franje Tuđmana s hrvatskim vojnim zapovjednicima 5. augusta 1995. godine na Brijunima, on kaže: "Znači, idemo da onda riješimo jug i sjever, razumijete. Prema tome sljedeće godine ćemo imati Hrvatsku i turizam, a isto tak oslobađamo snage da krojimo granice Hrvatske u Bosni, razgraničenje. Prema tome, to što sada odluke koje donosimo i provedba tih odluka je od golemog povijesnog značenja." [6]

Prema Dobrici Ćosiću, nastanak Republike Srpske kao srpske etničke teritorije u Bosni je, zapravo, velika pobjeda srpstva, za koju je prije svih zaslužan Radovan Karadžić. Ćosić u julu 2008. godine piše: "Karadžićevi savremenici u Srbiji, oni drogirani haškom propagandom i NATO-vskom ideologijom, sporo uviđaju ili još ne uviđaju da je zaslugom svih boraca i svih komandanata Vojske Republike Srpske, naroda i vodstva oslobodilačkog pokreta Srba u Bosni i Hercegovini, stvorena prva srpska država preko Drine. A to je u nizu teških nacionalnih poraza jedna velika pobeda srpskog naroda u posljednjoj deceniji dvadesetog veka." [7]

Dobrica Ćosić je ushićen tim ratnim postignućem, i pored tog što su njegovi zagovornici i ozbiljitelji uzrokovali najveće stradanje i razaranje u Bosni u cijeloj njenoj historiji, i pored tog što su gotovo svi njegovi prvaci optuženi i/ili osuđeni za najgore ratne zločine. Ćosić ne prepoznaje da je njegovo oduševljenje Republikom Srpskom zapravo priznanje i štićenje ratnih zločina. Ima li ičeg etičkog u njegovom ushićenju? Bez stida i odgovornosti Ćosić piše:

> Nije malo Srba koji su postali slepi i umno pometeni da istorijskim razumom sagledaju sebe u "vremenu i prostoru", da shvate da im evropski "komesari" i "eksperti" ideološki ispiraju mozak, redukuju identitet, diktiraju istorijsku svest, nacionalne dužnosti i društvene ciljeve, narodu koji ima osam vekova svoju kulturu… U toj nametnutoj ali i participiranoj nacionalnoj regresiji mi još nismo postali svesni da posle ustaškog genocida i izgona iz Hrvatske i etničkog čišćenja Bosne, posle gubitka Kosova, otcepljenja Crne Gore za koju smo verovali da u njoj pretežno živi srpski narod, najnepravednijeg i najneravnopravnijeg rata u evrposkoj istoriji sa NATO-om i amerikom 1999. koji smo, razume se, izgubili – dakle, posle niza nacionalnih poraza koji nisu samo posledica naših zabluda i političkih grešaka, imamo jednu veliku, istorijsku pobedu: *ogromnim žrtvama stvorena je Republika Srpska; ponavljam: prva srpska država preko Drine koja mora postati demokratska, pravna, civilizovana država.* Njen najznačajniji tvorac je Radovan Karadžić. [8]

Tim stvaranjem koje, prema Dobrići Ćosiću, rehabilitira ideal osam vjekova srpske historije, izdvojen je dio bosanske teritorije i potčinjen realiziranju imaginacije o srpskoj teritoriji. Usporedo s time traje i nedovršen, pa zato i prijeteći, posao razdjeljenja ostatka bosanske teritorije koji je određen kao Federacija Bosne i Hercegovine. Iako Republika Srbija i Republika Hrvatska ističu svoja priznanja teritorijalnog integriteta države koja je između njih, cijeli pothvat dijeljenja je nastavljen i nakon formalnog okončanja njihovog rata protiv Bosne od 1991. do 1995. godine. Postoje odlučna zahtijevanja teritorijaliziranja hrvatskog naroda, pri čemu se taj pothvat realizira u punoj političkoj saradnji dvaju vodstava – jednog iz Republike Srpske i drugog iz hrvatske političke zajednice.

S tom političkom zajednicom poistovjećuje se Hrvatska demokratska zajednica BiH, politička stranka koja je organizirana i od samog početka potčinjena stranci istog imena u Republici Hrvatskoj. Tim poistovjećenjem ona isključuje svako političko mišljenje i sudioništvo na bosanskoj političkoj pozornici kao nelegitimno sa stanovišta hrvatskog nacionalnog interesa. Nema nikakvog odvajanja politike te stranke od njenog djelovanja u ratu, kada je ona bila infrastruktura razaranja svega bosanskog u skladu sa spomenutim projektom Milošević – Tuđman.

Obje države, i Republika Srbija i Republika Hrvatska, u skladu sa svojim najvišim državnim dokumentima obvezale su se na brigu o Srbima i Hrvatima u Bosni. Prema Ustavu Republike Hrvatske, Hrvati u Bosni su dijaspora prema kojoj država Hrvatska ima trajne obaveze. Republika Srbija na različite načine planira i realizira svoju državnu prisutnost u Bosni. Primjer tog je "Zakon o dijaspori i Srbima u regionu", čiji je Nacrt usvojila Vlada Republike Srbije. [9]

Teritorijaliziranje Bosne, prema navedenoj zamisli zajedničkog političkog djelovanja Dodika i Čovića, isključuje Bošnjake/Muslimane iz bosanske cjeline, te ih prisiljava na teritorijaliziranje, čime bi se, prema toj zamisli, došlo do potrebnih preduvjeta dogovora o konfederaciji ili uniji. Na taj bi način bilo moguće objasniti pothvat nacionaliziranja bosanske baštine. Njeni kršćanski sadržaji su, prema takvoj zamisli, rastavljivi na istočne i zapadne, to jest pravoslavne i katoličke. Kada su tako rastavljeni, oni mogu biti dodijeljeni pretpostavljenoj teritoriji homogenog vlasništva.

Bošnjacima/Muslimanima takva mogućnost u cijelosti je osporena, jer oni nemaju i ne mogu imati nikakav kontinuitet u kulturnom trajanju. Nemaju i ne mogu imati taj kontinuitet ni u jednom od ideologijskih konstruiranja jedinstvenosti srpske i hrvatske nacije. Ukazujući na izdvajanje Bošnjaka/Muslimana središnjeg južnoslavenskog prostora iz neupitnih cjelina srpstva i hrvatstva, te tako na novo počinjanje kao otcjepljenje, izdaju i pronevjeru svega čemu izvorno pripadaju, Milorad Ekmečić za priznanje njihovog postojanja, pa tako i njihove anomaličnosti, optužuje jugoslavenske komuniste. Ekmečić kaže: "Kod muslimanskog stanovništva, u Bosni, raškoj oblasti, Kosovu, Crnoj Gori i Makedoniji će pobeda masovnog tipa nacionalizma nastupiti tek iza 1960. Tada je jugoslavenski komunizam otvorio ventile stvaranja muslimanske nacije, izdvajanja muslimana iz onih etničkih okvira u kojima su od XV veka nastali." [10]

U tom ideologijskom obrascu, kako ga je formulirao Milorad Ekmečić, ocrtana je ključna postavka o Bošnjacima/Muslimanima u nacionalističkim historiografijama.

Bošnjaci/Muslimani nemaju i ne mogu imati, prema takvom gledanju, ni dijahronijske ni sinhronijske neprekinutosti svog postojanja. Njihovo postojanje je iskidanje, prekidanje i raskidanje, koji se događaju u ideologijski postuliranim cjelinama srpstva i hrvatstva. Pri tome se u toj slici muslimana, sa svom paletom njihovih imena u evropskom naslijeđu – Arabljani, Ismailićani, Agarjani, Saraceni, Turci, Osmanlije i tome slično – isključuje svaka mogućnost principijelno zasnovanog toleriranja njih kao manjine u kršćanskome svijetu.

Kada god i gdje god su muslimani posve uništeni, ti pothvati su u historiografijskim konstrukcijama prikazani kao legitimno oslobađanje evropske i kršćanske zemlje od neevropske i nevjerničke prisutnosti stranog i neprihvatljivog tijela. Njihova prisutnost je redovno svođena na imaginacijsku predstavu o tijelu okupatora, neprijatelja i nevjernika. Takvo tijelo predstavljeno je kao jedan ratnik, kao potpuna prijetnja u borbi za život. Ništa njegovo ne završeđuje preživljenje. U skladu s time, poželjan odgovor preživjelih Bošnjaka/Muslimana bio je – a takav je ostao i danas – u njihovom prihvatanju da im je historijski početak s Osmanskom okupacijom, te da su oni "orijentalno-islamska", "osmanska", "turska" i tome slično kultura ili posljedica.

U takvim konstrukcijama Bošnjaci/Muslimani sudjeluju u odvajanju sebe i svoje zemlje, sebe i svog jezika, sebe i svoje države. Takva njihova gledanja poželjna su u antimuslimanskim dekonstruiranjima bosanske cjelovitosti. Tome dekonstruiranju oni dopinose kada god prihvataju da u dijahronijsko i sinhronijsko pluralnoj Bosni njihov udio može biti izdvojen i opredmećen. Kada god neko od njih istupi izvan tog ograničenja, koje je u cijelosti određeno osmanskim neprijateljstvom i razaranjem kršćanskog trajanja, on će biti optužen za mistifikaciju i posezanje za nečim što Bošnjacima/Muslimanima ne pripada i ne može pripadati.

Tako zamisao o teritorijaliziranju Bošnjaka/Muslimana uključuje i prihvatanje historije koju konstruiraju razaratelji Bosne: to je zemlja koja njima ne može pripadati, pa ih je kao historijsku anomaliju u najboljoj mogućnosti potrebno tolerirati. Njihova ravnopravnost nije prihvatljiva, pa im nije dopustivo pravo na demokratski princip "jedan čovjek – jedan glas", kako će to ponavljati gotovo svi osporavatelji bosanskog pluralnog društva.

2. Homogeniziranja oko dva gravitacijska pola

U svim razmatranjima političkih napetosti unutar Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, poslije preimenovane u Jugoslaviju, sve od njenog nastanka 1918. godine, rješavanje bosanskog pitanja shvaćano je uvjetom uspostavljanja reformirane Jugoslavije, federativne republike umjesto karađorđevićevske monarhije. Takva država bi, prema pretpostavci njenih konstruktora tokom Drugog svjetskog rata, imala dovoljno kohezionih sila da se ne sruši onako kako se to dogodilo njenoj historijskoj prethodnici.

U toj federativnoj konstrukciji Bosna je priznata u svojim historijskim granicama kao ravnopravna republika jugoslavenske federacije. Njeni susjedi, Srbija i Hrvatska, određeni su kao republike čije su razine državnosti jednake bosanskoj. U svim Ustavima Bosne i Hercegovine ona je određena kao država ravnopravnih naroda – Srba, Hrvata i Muslimana – i njenih građana, i to u skladu s principima koji su proklamirani na ratnim sjednicama Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog

oslobođenja Bosne i Hercegovine. Kada se kaže u "njenim historijskim granicama", to znači da su te granice obuhvatale većinu područja koja su činila bosansku državu od njenih javljanja na historijskoj pozornici.

Savremeno bosansko stanovništvo je u najvećoj mjeri genetski povezano kroz gotovo cijeli minuli milenij. Iako su postojala doseljavanja i iseljavanja, većina sadašnjeg bosanskog stanovništva su potomci stare demografske jezgre. Ono je strukturirano u svoj religijski pluralni oblik, te potom i u tri etnoreligijske skupine, uglavnom na osnovi svog starog stanovništva. U modernim planovima razaranja Bosne pretpostavljane su mogućnosti teritorijaliziranja naroda, pa su uz tu pretpostavku nuđena rješenja u obliku konfederacije, unije i konsocijacije.

Prva dva rješenja temelje se na pretpostavci da je moguće teritorijaliziranje etničkih zajednica koje čine bosansko društvo. Poticaj i koordiniranje tog teritorijaliziranja dolazi posredno ili neposredno iz Beograda i Zagreba, kao etnonacionalnih središta svih Srba i svih Hrvata. U maksimalističkim gledanjima na tu mogućnost Bosna se pretpostavlja kao posve srpska ili kao posve hrvatska. U prividno realističnijem gledanju na nju ona je djelomično srpska i djelomično hrvatska, ali tako da je ta djelomičnost svediva na fizičke dijelove bosanske teritorije, dijelove koje nikada niko nije odredio. Zato je u pitanje razgraničenja pretpostavljenog hrvatskog i srpskog dijela uključena i potreba homogeniziranja tih dviju teritorija tako da one budu spojive u pretpostavljene nove nacionalne države Srba i Hrvata.

Postizanja tog, u programu Stevana Moljevića, zamišljeno je ovako: cilj – "da stvore i organiziraju homogenu Srbiju koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome Srbi žive"; način – "preseljavanje i izmena žiteljstva, naročito Hrvata sa srpskog i Srba sa hrvatskog područja, jedini je put da se izvrši razgraničenje i stvore bolji odnosi između njih". [11] Taj postupak su doslovno primjenjivali Slobodan Milošević i Franjo Tuđman u artikuliranju i vođenju rata protiv Bosne (1991–1995), te u njeg uključili sva raspoloživa sredstva. Za izvedbu na terenu bili su zaduženi Radovan Karadžić i Mate Boban, te brojni drugi u organizacijskim strukturama tog zločinačkog pothvata.

Ta teritorijalizacija nije izvediva. Nije, jer su vrlo mali prostori bosanske teritorije na kojima ne postoji živa demografska ili višestoljetna historijska, što znači kulturna prisutnost svakog od sadržaja bosanske društvene pluralnosti. Nije, jer i nakon brojnih pokušaja nacionaliziranja bosanskih muslimana, oni su ostali u najvećoj mjeri otporni na promjenu svoje vezanosti za ukupnost bosanskog povijesnog i kulturnog trajanja, i to u složenoj povezanosti sa svojim neposrednim susjedima.

Tek s teritorijaliziranjem neke od bosanskih etničkih zajednica na nekom dijelu bosanske teritorije nastaju nerazrješive poteškoće s pravima te zajednice na dijelovima bosanske teritorije izvan tog njihovog etniciziranog dijela, ali i s pravima svih drugih na toj njihovoj etniciziranoj teritoriji. Kako god bilo zamišljeno ili ostvareno teritorijaliziranje tri etnoreligijska kolektiva na dijelovima bosanske teritorije, u njemu mora biti reproducirana slika cjeline. Nema teritorije Bosne u kojoj svi dijelovi njene kolektivne cjeline nisu prisutni.

Zagovaranu i nastalu razdijeljenost, koja je prvenstveno imaginacijska, potrebno je institucionalizirati da bi ideologijska slika o dijelovima dobila konkretne oblike. Pri

tome prividna nemogućnost demokratskog usaglašavanja etničkih elita uzrokuje povlačenje u imaginacijski geto, u kojem se vlast većine priviđa utočištem iz haosa političkih sukoba u demokratskim institucijama. Nastojanja da takva imaginacija bude zanemarena i pretvorena u privid političke realnosti pokazuju se, i moraju se pokazivati, kao nemogućnost funkcioniranja države i njenih struktura, zašto je nužno snažiti imaginaciju o neprijatelju koji je tu, i vidljiv i nevidljiv, i koji onemogućuje stabilnost i sreću nacije.

Unija je ime za ekstremnu diobu. Svakoj etničkoj zajednici moguće je, prema toj zamisli, dodijeliti njenu, što znači srpsku, hrvatsku ili bošnjačku, teritoriju. Na tim etniciziranim teritorijama ostvarivala bi se, prema takvoj zamisli, potpuna etnička država sa sposobnošću da se ujedinjuje i razjedinjuje u naddržavne integracije. U takvoj slici bosanska cjelovitost ne postoji. Sve bosansko je, prema takvoj imaginaciji, sastavljeno, pa je zato i rastavljivo. Nema ničeg bosanskog što ima vrijednost mimo te zamisli o suverenosti etničke zajednice na njenoj teritoriji.

U nemogućnosti teritorijalne razdiobe u skladu s pretpostavljenim pravom etničke zajednice, uz težnju da se razriješi pitanje manjih zajednica izvan etnicizirane teritorije i očuvaju etnizicirana kulturna dobra, u pothvatu razaranja bosanske cjelovitosti nuđena je i zagovarana ideja konsocijacije – tri etničke zajednice strukturirane u zasebne politike koje su i institucionalizirane. Tek iz te razdiobe, koja nije nužno i teritorijska, bilo bi moguće, prema zagovornicima konsocijacijskog rješenja, izvesti zajedničke strukture nužne za ujedinjenje.

Sadašnje države Republika Srbija i Republika Hrvatska nastale su na temeljima različitih složenih historijskih naslijeđa. Svoje današnje oblike dobile su u toku Drugog svjetskog rata, na osnovi odluka Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Dijelovi srpskog i hrvatskog stanovništva koji žive u Bosni nisu izdvojivi iz cjelina srpskog i hrvatskog naroda. Zamisli o svim Srbima u jednoj i svim Hrvatima u drugoj državi nisu i ne mogu biti realizirane a da to ne uključi razaranja postojećih povijesnih tkiva na širem prostoru, a naročito u Bosni.

Takva zločinačka zamisao pretpostavlja osporavanje i uništavanje svake bosanske društvene kohezije. Srbe i Hrvate u Bosni treba, prema takvom programu, staviti u izravan odnos s općim centrima cjelovitih etnosa, te ih podsticati u procesima razgradnje bosanskog društva. Takva razgradnja nužno dovodi do izlučenja bosanstva, bošnjaštva i muslimanstva kao antisrpskih i antihrvatskih sadržaja koje je opravdano prezirati, osporavati i razarati, te i više od tog – uništavati kao prepreke na putu postizanja cilja nacionalnog ujedinjenja.

Zamisli i zagovaranja ujedinjenja svih Srba i svih Hrvata u dvije susjedne države, prema sada već dugotrajućim programima, ozbiljivi su jedino uz nestanak Bosne kao države. Nakon iskustva s neuspjehom realizacije tri historijska pokušaja u dvadesetom stoljeću da se o podjeli Bosne dogovore srpska i hrvatska nacionalna elita – poznatim kao stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918, kao dogovor Cvetković – Maček 1939. i kao plan Milošević – Tuđman 1991. godine – Bošnjaci/Muslimani su predstavljeni kao ključna prepreka. Svako od njihovih zagovaranja pluralnog društva, očuvanja historijskih postignuća zajedničkog života i traganja za rješenjem koje isključuje neravnopravnost predstavljano je kao opasna varka iza koje su antisrpske i

antihrvatske namjere.

Srpsko i hrvatsko pitanje u Bosni artikulirano je kao neodvojivo od jednocentrične zamisli o tim dvjema nacijama. Tako je Bosna između dva politička središta, srpskog u Beogradu i hrvatskog u Zagrebu. Jedinstvenosti kultura svih Srba i svih Hrvata isključuju bilo kakvu mogućnost integralnog bosanstva, jer ono ne podupire nacionalna razlučenja. Tako je i s religijskim pripadanjima. Srpska Pravoslavna crkva je jedinstvena, a središte joj je u Beogradu. Katolička crkva u Bosni je organizirana u granicama bosanskohercegovačke države, ali je nepojmljiva izvan hrvatske nacionalne cjelovitosti.

Tako se nacionalne i religijske kulture Srba i Hrvata podudaraju s njihovim crkvenostima. Ostajući izdvojeni iz tih cjelina, Bošnjaci/Muslimani implicitno uzvraćaju oponašanjem tih dvaju crkvenosti. U gotovo svim svojim organizacijskim sadržajima današnje stanje "islamske zajednice" odražava stanja u dvjema crkvama, te poseže za teritorijalnim nadležnostima koje su nepokrivene postojećim crkvenim ustrojstvom. Takvo stanje je očekivano i poželjno u dokazivanjima bosanske razdijeljenosti i nemogućnosti zajedničke države u punom značenju tog pojma.

Doktrinarna neodrživost takve neorganiziranosti Bošnjaka/Muslimana pokazuje se u višku političke retorike religijskih prvaka i manjku njihove zaokupljenosti etičkim pitanjima onih ljudi koji kao vjerujući dio bošnjačkog naroda žive u pluralnom društvu. Tako je pravdana politika dva pola. Jedinstvenost srpske i hrvatske nacije, s njihovim središtima izvan Bosne, ugrožava Bošnjačko/Muslimansko posezanje za svojim bosanskim središtem iz kojeg se susjedne države vide kao prostori utjecaja i religijske vlasti.

4. Muslimani kao drugi

Ivo Josipović, predsjednik Republike Hrvatske, u svome obraćanju papi Benediktu XVI kaže: "Spremne sudionike oprosta i pomirenja našao sam i u drugim religijama s kojima se u Hrvatskoj i u susjedstvu dodirujemo, posebno s pravoslavljem i islamom." [12] Ta tvrdnja je posve nejasna. Iz nje nije vidljivo o kakvom dodirivanju je tu riječ. Predsjednik Josipović tu svoju projekciju uobličava u istome govoru ovako: "Ujedinjenje Europe je u osnovi kršćanski projekt." [13]

Opredmećenje pravoslavlja i islama je pretpostavka njihovog dodirivanja. Kada je domaštano, takvom dodirivanju moguće je pridijevati svaki sadržaj – i pozitivni i negativni, i prijateljski i neprijateljski, jer maštanje nema postojan oblik. U njemu nestaju konkretni ljudi. Oni postaju jednostavno pravoslavlje i/ili islam. Konkretni ljudi nestaju čak i onda kada pravoslavlju i/ili islamu budu pridjeveni njihovi predstavnici uosobljeni u kleru ili nekom od njegovih ustrojstava. Tad nestaje odgovornost prema živim ljudima, što znači i prema njihovim bolima i patnjama, i svakoj krivici za njih. Njima je moguće priznavati i nijekati prava, pa čak i ime.

Muslimansko stanovništvo sa svime što mu pripada uništeno je na prostoru današnje Republike Hrvatske u sedamnaestome i osamnaestome stoljeću. Tamo je i sada mnoštvo crkava koje su napravljene od džamija ili na njihovim ruševinama. Radi prikaza te tvrdnje dovoljno je spomenuti crkve u Osijeku, Džakovu, Drnišu, Klisu i

Imotskom. [14] Uništavanje sveg muslimanstva na tim područjima nije i ne može biti dodirivanje. Obrasci kojima se o muslimanima u Hrvatskoj govori danas preslikavaju poimanja drugih kao problema Evrope ili Evrope kao problema drugih.

Muslimani Dalmacije, Slavonije i Like, kada ih je tamo još bilo, nisu bili niotkud došli, jednako kako to nisu bili ni tamošnji katolici. To je jedno i isto stanovništvo koje je u različitim vremenima svoje povijesti, u različitim vladavinskim prilikama, usvajalo i mijenjalo svoja svjedočenja o čovjeku, svijetu i Bogu. Tamo su muslimani nestali, i to na način koji nijedan čovjek ne može opravdati a da time sebe ne spusti na najnižu od svih ljudskih mogućnosti. Nestali su u pothvatima ubijanja, izgonjenja i prisilnog pokrštavanja. [15] Muslimani u današnjoj Bosni, kao i u drugim dijelovima Balkana, također niotkud tu nisu došli, jednako kako to nisu ni kršćani.

Ako projekt Evropske unije jest kršćanski, kako to ističu mnogi, pa i Ivo Josipović, ostaju teška pitanja: Šta je onda s Jevrejima i Muslimanima bez kojih nije domisliva nikakva povijest, ni pozitivna ni negativna, svega tog što danas nazivamo Evropom?; Ostaju li oni trpljeni stranci u takvoj zamisli Evropske unije?; Bi li to moglo značiti da će u nekom sutra neko domisliti proširenje te logike: budući da je kršćanstvo u svim svojim bitnim sadržajima neodvojivo od Krista i zemlje njegovog rađanja i uzdizanja, te od pologa njegovih rodnih predaka, hoće li neko u nekome sutra i Kršćanima u Evropi dodijeliti bivanje strancima?

Iako je prostor današnje Republike Hrvatske ne baš davno nazivan Dalmacijom, Hrvatskom i Slavonijom, nerazborito bi bilo koristiti tu činjenicu onako kako Mile Lasić govori o Bosni i Bošnjacima/Muslimanima: “Možda se samo u ovom kontekstu dade objasniti kako se uopće uspjelo uvjeriti ponosne Bošnjake-Hercegovce da su Bosanci iz Hercegovine, a ne Hercegovci iz BiH. Netko je, dakle, masovno uvjerio hercegovačke Bošnjake da je došlo vrijeme da se u ime viših interesa odreknu bliske im atribucije iz imena Zemlje i vlastitog identiteta.” [16]

Ni na koji način Mile Lasić ne dovodi u pitanje konstruiranje srpske i hrvatske nacije na bosanskom prostoru iz predmodernog zapadnog i istočnog kršćanstva, već kategorijama Srbin i Hrvat neizravno dodjeljuje primordijalnu vrijednost koja kao takva transcendira i horizontalno i okomito sve bosansko. Njegova briga osnovana na konstrukciji o nekome koji je uspio uvjeriti Bošnjake iz Hercegovine da su nešto mimo imaginacija Mile Lasića, čini se, ne bi ni postojala da oni kažu kako su samo Muslimani.

Paradoks Hercegovine kao područja koje se naziva tako prema imenu velikog bosanskog vojvode Stjepana Vukčića Kosače, koji je postao tabu, preživljava i u viziji Mile Lasića o Herceg-Bosni. Lasić kaže: “Herceg Bosna je u danom trenutku primarno bila odgovor na velikosrpsku agresiju i to se jednostavno mora priznati.” [17] Nema ničeg u Herceg-Bosni što i primarno i sekundarno nije uključivalo potpuno uništenje svega muslimanskog na tim područjima, na područjima gdje je uspostavljena fašistička vlast s tim imenom. Prema tome, primarna narav Herceg-Bosne o kojoj govori Mile Lasić može biti opravdana jedino na osnovi premise o Muslimanima kao suvišnoj i neesencijalnoj prisutnosti u kršćanskom tijelu.

Kada bi se ti stanovnici Bosne u njenoj historijskoj ukupnosti određivali samo kao Muslimani, i to iz svih onih područja koja su politički i kulturno povezana s cjelovitim bosanstvom, jedino bi ih tada bilo moguće prihvatiti, ali kao neosvijšćene Srbe i/ili Hrvate, jer kao takvi ne mogu polagati pravo ni na jedan jezik do onaj u koji se mogu uključiti, niti pravo na ijednu zemlju do na onu koja je podijeljena između Srba i Hrvata kao njihov etnički prostor. Njihovo opkoljenje bi bilo dovedeno do apsurda bezizlaznosti koji je razrješiv jedino u milosti onih koji su oko njih. Episkop Grigorije veli: "I danas su, kao i u ratu, bosanski muslimani u nekom smislu opkoljeni. S jedne strane, od Hrvata, okrenutih Hrvatskoj, a s druge strane od Srba koji vole Srbiju. I, normalno je da bosanski muslimani osjećaju grč i da mi moramo raditi da se taj grč otklanja. A uvijek je tako: kako se kaže, treba ući u cipele drugog, da bismo ga razumjeli." [18]

Ta opkoljenost je politička, kulturna i ekonomska, ali ne kao jednostavna volja Srba i Hrvata u državi koja im pripada kao i Bošnjacima/Muslimanima. I Republika Srbija i Republika Hrvatska djeluju, u skladu sa svojim ustavnim poretkom, kao zaštitnici i pomagači dijelova srpskog i hrvatskog naroda koji žive u istoj državi u kojoj su ustavno jednakopravni s Bošnjacima/Muslimanima i Ostalim. Posljedica takve zaštite i brige je nužna nejednakopravnost Bošnjaka/Muslimana i njihovo egzistencijalno ugrožavanje. Da bi ta očita činjenica bila prikrivena, potrebno je neprestano obrtati vidik – Bošnjaci/Muslimani ugrožavaju svoje susjede, pa je svaka negativna vijest o njima ili o bilo kome ko bi s njima mogao biti povezan poželjna činjenica u konstruiranju ideologije antibosanstva.

5. Širi geopolitički okvir

U državnoj politici Srbije jasno je podržavanje izdvajanja dijela Bosne, koji je u ratu protiv te zemlje nazvan Republikom Srpskom, te potom u Dejtonskom ugovoru i prihvaćen kao činitelj ustavnog poretka. Tim podržavanjem Republika Srbija snaži svoju ulogu matične zemlje oko koje će biti izgrađena pretpostavljena država za sve Srbe. Predsjednik Republike Srbije Boris Tadić rekao je 3. juna 2011. godine u intervjuu za *Frankfurter Allgemeine Zeitung*: "Ako smo pragmatični, možemo da rešimo probleme. Ne kažem da je velika Albanija sjajno rešenje. Ne verujem ni da je velika Srbija dobro rešenje. Baš kao što sam protiv podele Bosne. Ja sam protiv politike stvaranja većih država. Ali dozvolite nam da pokušamo da pronađemo izvodljiva rešenja za probleme." [19]

Velika ili veća Srbija u odnosu na sadašnju Republiku Srbiju može nastati jedino njenim širenjem na teritorije susjednih država – Bugarske, Makedonije, Kosova, Crne Gore, Bosne ili Hrvatske. Budući da predsjednik Tadić spominje veliku ili veću Albaniju, njeno nastajanje moguće je jedino na štetu njoj susjednih država – Grčke, Makedonije, Kosova i Crne Gore. Republika Srbija ne priznaje državu Republika Kosovo. Ona tu državu smatra svojom državnom teritorijom. Zahtjev predsjednika Tadića da im se "dopusti da pronađu izvodljiva rešenja za probleme", spomenut uz isticanje pitanja velike Albanije i velike Srbije, uključuje i značenja pred kojima nije dobro ostati ravnodušan.

Uz zahtjev predsjednika Tadića valjalo bi i njega i sve kojima se on obraća upitati: S

kime i kako bi bilo moguće razgovarati o velikoj Albaniji i velikoj Srbiji? I potom: Zašto su ta dva pitanja povezana? O velikoj Srbiji i velikoj Hrvatskoj razgovarali su predsjednici Slobodan Milošević i Franjo Tuđman 1991. godine u Karađorđevu, pa se dogovorili da najgorim mogućim sredstvima – ubijanjima i progonima, te strašenjima i razaranjima – realiziraju svoje historijske snove o velikoj Srbiji i velikoj Hrvatskoj. Odrazi tog su i danas u zapriječenosti bosanske države, mnoštvu još neiskopanih leševa, te dogovorima i saradnjama Dragana Čovića i Milorada Dodika u konstruiranju bosanske države u skladu s naslijeđem Miloševića i Karadžića, na jednoj, te Tuđmana i Bobana, na drugoj strani.

Predsjednik Narodne skupštine Republike Srpske Igor Radojčić kaže: "Po mnogo čemu BiH više liči na Bliski istok nago na Evropu." [20] Radojčić za političku krizu koja, prema njemu, traje od 1991. godine kaže: "Svi koji računaju na neka strateška pomeranja koja bi dovela do nekih promena u BiH nisu u pravu. Bez snažne međunarodne intervencije, ništa se neće promeniti. Domaći politički faktori, zbog suprotstavljenih političkih stavova, ne mogu postići suglasnost. A međunarodna zajednica danas grčevito brani Dejtonski sporazum, jer ne vidi nikakvo drugo rešenje." [21]

U konstruiranju tvrdnje o nemogućnosti Bosne kao normalnog pluralnog društva Igor Radojčić nudi imaginaciju o sličnosti sadašnjih prilika u Bosni s onim na Bliskome Istoku. Ništa u toj tvrdnji nije jasno, jer je različitih pojava na Bliskome Istoku toliko mnogo da bi u iznijetoj tvrdnji svako mogao domisliti sliku koja mu treba – Libanon i Sirija, Jordan i Saudijska Arabija, te Gaza, Zapadna obala, Jerusalem i Izrael. Kako i zašto bi Bosna mogla sličiti na neku od tih pojava ili na sve njih zajedno? Da li Radojčić zna išta o tome kako je nastalo, pa se potom pokazalo i kao pogrešno, geopolitičko imenovanje tog prostora kao Bliskog Istoka?

Moglo bi se pretpostaviti da Igor Radojčić želi poručiti onima koji ga slušaju da je problem Bosne sličan nekom od dalekih sukoba, koje on nejasno imenuje Bliskim Istokom, zato što u toj zemlji žive i muslimani. U tome se on ni u čemu ne razlikuje od svih nositelja velikosrpske ideologije u posljednjih dvije stotine godina. Muslimani su u središtu pitanja o srpskoj nacionalnoj državi. Tamo gdje ta država bude uspostavljena, čim se domogne dovoljno moći, Muslimani moraju nestati, pri čemu su u tome nestajanju predstavljeni kao krivci, a oni koji taj projekt provode kao žrtve.

Bosansko pluralno društvo je u svom najbitnijem sadržaju ideal ujedinjenja Evrope. Nema ničeg sličnijeg poželjnoj Evropi, onoj zajednici naroda koja je tako imenovana, od bosanskog povijesnog trajanja: ljudi različitih pripadanja s principijelnim pravom na njih; politički poredak u kojem je svaki pojedinac jednak pred zakonom i jednako odgovoran za djelovanje tog poretka; gradovi u kojima javni prostor pripada jednako svima, iako vidike tih gradova označavaju i samostani i crkve i sinagoge i mesdžidi.

Jasno je da će ta tvrdnja uznemiriti većinu vjernika uobičajenih historiografskih konstrukcija o užasu turskog ropstva. U tome užasu je, ipak, opstajao i opstalo barem principijelno pravo na preživljenje, što neosporno svjedoče gradovi u kojima konačna presuda nije bila na "nacionalnim osloboditeljima". A nakon tih osloboditelja nigdje – doslovno nigdje! – nisu preživjeli ni Muslimani niti njihovo kulturno naslijeđe. A to preživljenje, kao *sine qua non* svake ljudskosti, jest u bosanskome idealu koji je davno

uspostavljen, ali kao takav ostao neiscrpljiv. Nijedna njegova povijesna realizacija, pa tako i nijedan od nedostataka u njoj, ne umanjuje njegovu perenijalnu vrijednost: pravo na različitost i nepovredivost dostojanstva svakog pojedinca imaju jednaku vrijednost u svim vremenima i na svim mjestima.

6. Bošnjačka krivica

Ratom protiv Bosne proizvedeno je stanje koje se želi politički opravdati, te svaku njegovu promjenu prema rekonstruiranju i normaliziranju bosanske političke cjelovitosti prikazati kao bošnjačko zavjereničko djelovanje koje ugrožava opstanak države. Milorad Dodik kaže: "BiH isključivo može da opstane ako se poštuju prava RS dobijena Dejtonskim sporazumom. I Bošnjaci bi trebalo da prigrle Dejtonski sporazum i tako sačuvaju BiH. Ovako, kako oni rade, to je najbolji put da se ugasi ova zemlja." [22] Uvjet za opstanak bosanske države je, prema Miloradu Dodiku, njeno potčinjavanje Republici Srpskoj kao kategoriji koja u svemu presuđuje: "Odavno nemamo potrebu da uplakano Sarajevo tešimo dobrim poklonima. Mi od Sarajeva samo tražimo da poštuju naša ustavna prava onoliko koliko i mi poštujemo BiH." [23]

Kako je vidljivo, ratom proizvedenom stanju dodijeljena je primordijalna valjanost, pa bi sve ostalo iz bosanske cjelovitosti moralo biti rekonstruirano tako da bude potčinjeno hijerarhiji te konstrukcije. U takav ideologijski vidik uključeno je antimuslimanstvo kao sadržaj svih balkanskih nacionalnih ideologija. U izdvajanju Bošnjaka/Muslimana kao opasnih drugih postoji, prema toj ideologijskoj imaginaciji, ona opasnost koju je moguće savladati jedino institucionaliziranjem podjele.

Takva podjela nije samo sinhrona politika koja vodi prema konfederaciji ili uniji – varijanta tog je konsocijacija – već je i dijahronijska. Cijelo muslimanstvo je izdvojivo u svakome smjeru. Ono je, prema gotovo svim evropskim etnonacionalnim i etnoreligijskim ideologijama i njihovim različitim surogatima, strano tijelo nasilno umetnuto u primordijalni "kršćanski projekt Evrope".

Gotovo da i nema izuzetaka u predstavljanju Muslimana kao pojave koja nastaje izvan evropskih kulturno-historijskih procesa. Uspostavljanje Osmanske imperije na područjima Jugoistočne Evrope je u nacionalnim konstruiranjima historije predstavljano kao to umetanje. Nasuprot tome je očita i neprijeporna logika bosanskomuslimanske kulture kao posve integriranog toka unutar cjeline u kojoj ona nastaje i traje. Ideologije diskontinuiteta su uspostavljene na imaginacijama o utjelovljenim kršćanskim trajanjima, na jednoj, i "islamu" kao umetanju, na drugoj strani, koje nije moguće vidjeti ni u kakvoj kulturno-historijskoj cjelovitosti. I ne samo to. Umetanje je ideologijski prikazano kao nečisto i opasno, kao dvostruka prijetnja – i vanjska i unutarnja.

Petar Petrović Njegoš nasljeđuje i usvaja antimuslimanske sadržaje evropskog odnosa prema drugim i drukčijim. On u Gorskom vijencu pjeva:

> Udri za krst, za obraz junački,
> ko god paše svijetlo oružje,
> ko god čuje srce u prsima,

> hulitelje imena Hristova
> da krstimo vodom ali krvlju!
> Trijebimo gubu iz torine!
> Nek propoje pjesna od užasa,
> oltar prâvî na kamen krvavi! [24]

Taj obrazac, ma koliko arhaičan, prisutan je i u političkim ideologijama koje zagovaraju etnički i religijski nacionalisti i ovog doba. Budu li uspoređene naracije ideologa rata protiv Bosne, koji je doveo do Dejtonskog sporazuma, nije teško ustvrditi da su njihovi arhetipovi jednaki Njegovševim. Varijacije tih naracija su osnova istupa Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića i gotovo svih drugih koji su sudjelovali u najnovijim progonima i ubijanjima Bošnjaka/Muslimana.

"Guba" je bolest koja se kao razorna nečist nameće na zdravo tijelo. "Torina" je ograđeni prostor kojim njegov vlasnik okuplja i štiti svoje stado. Na to stado izvana mogu napadati lupeži i vuci. Ali guba dolazi nevidljivo i stado razara iznutra. "Trijebiti" znači čistiti zdravo stado od napasti koja je izvana unijeta u njega kao nečist ili bolest. A to je moguće potpunim zatiranjem svega što se ogubalo ili bi takvo moglo biti. U toj metafori o Muslimanima sadržana je dvostruka osuda. Prema prvoj, oni su vanjski neprijatelji, oni koji na kršćanski prostor dolaze kao osvajači i rušitelji. Prema drugoj, oni proizvode prodor u samo tkivo kršćanske zajednice, te su njegova unutarnja nečist ili bolest.

Navedeni obrazac o gubi i torini pokazuje se u različitim oblicima u savremenim tumačenjima bosanskih prilika. Nijedno zagovaranje bosanske cjelovitosti, što znači političkog jedinstva s pravima na pojedinačne i kolektivne različitosti, nije prihvatljivo, jer se u etničkim i religijskim isključivostima ono smatra "muslimanskim". Prihvatljivo je samo ono političko ponašanje Bošnjaka/Muslimana koje je u cijelosti prost uzvrat na srpske i hrvatske političke programe.

U tome uzvratu Bošnjaci/Muslimani također ističu pravo na etničku ili religijsku teritoriju na kojoj imaju nadmoć. Takvim zahtjevom oni potvrđuju optužbe srpskih i hrvatskih nacionalista: pluralno bosansko društvo nije moguće, jer je ono muslimanski pothvat u kojem će primjenom načela "jedan čovjek – jedan glas" biti potčinjeni svi nemuslimani. Nema političkog odgovora kojim bi Bošnjaci/Muslimani mogli ugoditi srpskim i hrvatskim nacionalistima. Krivi su kada se zalažu za jedinstveno bosansko društvo u kojem su jednaka pojedinačna i kolektivna prava svih njegovih sudionika, i kada je pravo svakog pojedinca i svakog kolektiva zajamčeno na cijeloj bosanskoj teritoriji. Krivi su i kada prihvate to što u bosanskoj cjelovitosti zahtijevaju oni koji ih okrivljuju. Obje njihove krivice su, zapravo, pothvat razaranja bosanske cjelovitosti radi konstruiranja nekih novih političkih cjelina koje će biti povezane sa svojim vanjskim središtima.

Tako se svaka bošnjačka politika nalazi u šizofreničnoj rascijepljenosti: da bi bilo osigurano pravo na preživljenje u muslimanstvu, valja biti nemusliman; kada je bošnjačko djelovanje nemuslimansko i/ili antimuslimansko, ono je u očima drugih opasna zavjera. Na taj paradoks nema uvjerljivog odgovora. Nije ga moguće naći mimo nužnosti artikuliranja bošnjačke/muslimanske političke filozofije u kojoj bi etički

razlozi za bosansku cjelovitost bili uvjerljivi i posve usklađeni s najboljim iskustvom svijeta.

7. Čuvanje ratnih postignuća

Milorad Dodik, predsjednik Republike Srpske, kaže: "Ovde nisu problemi ni Srbi, ni Hrvati, ni Bošnjaci. Ovde je problem realnost. Ovde je nemoguće graditi društvo koje bi funkcionisalo po principu 'jedan čovek – jedan glas'. To bi neminovno obezbedilo majorizaciju i aroganciju najbrojnijeg bošnjačkog naroda. BiH jedino može sačuvati kompromis koji predstavnici tri naroda postignu na nivou države, pod uslovom da ti predstavnici budu iz najsnažnijih stranaka iz sva tri naroda." [25]

Da je tu riječ o endemskom nacionalizmu, kojem je antimuslimanstvo princip, jasno se vidi i u najjednostavnijoj analizi političkih okolnosti u koje je navedeni iskaz postavljen. Republika Srpska je zamišljena i ratom realizirana srpska većina na teritoriji koja, i historijski i ustavno, jest prostor nerazdjeljive pluralne političke prisutnosti Srba, Hrvata i Bošnjaka. Na toj teritoriji vrijedi načelo "jedan čovjek – jedan glas", jer su tu, prema navedenom iskazu, Bošnjaci/Muslimani manjina nad kojom vlada ideologijska većina. Tako je Bošnjacima/Muslimanima dodijeljena nepopravljivo manja vrijednost, te i posljedična nespojivost s etički osnovanom demokracijom. Oni mogu biti tolerirani jedino kao manjina, i to iz nužde.

U spomenutom političkom viđenju Milorada Dodika Republika Srpska je ratom nacionalizirana teritorija na kojoj su Hrvati i Bošnjaci zauvijek majorizirani. Njihova kulturna baština i povratak nisu, prema takvom mišljenju, za njih značajni. Zato je važno – s pozicija ozbiljene obespravljenosti Hrvata i Bošnjaka na cijeloj teritoriji Republike Srpske – podržavati nepovjerenje i sukob Hrvata i Bošnjaka, jer samo tako projekt Milošević – Tuđman može opstati.

Da je tako, potvrđuje i izjava Borisa Tadića, predsjednika Republike Srbije: "Možda je vama neobično da baš ja pominjem hrvatsko pitanje ovdje u Bruxellesu, ali kao predsjedniku Srbije meni je stalo i do Hrvata koji žive u BiH, jer oni u velikom broju napuštaju tu zemlju." Tadić je u istom istupu precizirao da je ranije u BiH bilo 800.000 Hrvata, a sada ih je 500.000, pa rekao: "To je nevjerovatan, vrlo opasan proces, jer bi moglo da se desi da u BiH ostanu samo dvije etničke grupe. Zato moramo naći rješenje za pitanje bosanskih Hrvata. Kad Hrvatska uđe u EU, Hrvati iz BiH mogli bi imati motiva da napuste svoju zemlju i odu u Hrvatsku." [26]

Instrumentaliziranje hrvatskog pitanja u Bosni je sastavni dio velikosrpske ideologije. Njegovi praktični iskazi su, pored ostalog, i tri već spomenuta antibosanska politička dogovora – prvi 1918, drugi 1939. i treći 1991. godine. Sva tri dogovora predstavljena su kao historijski pothvati rješenja srpskog i hrvatskog pitanja u Bosni. Njihove posljedice su tri katastrofe svih stanovnika te zemlje. Na temeljima i prvog i drugog i trećeg dogovora nastala je Republika Srpska kao srpska etnička teritorija na kojoj su svi ne-Srbi ili potčinjeni velikosrpskoj ideologiji ili izgnani ili poubijani.

Predsjednik Boris Tadić o toj posljedici ratova protiv Bosne ništa ne kaže. Njegov utjecaj na Republiku Srpsku je neosporan, ali u njegovim političkim konstrukcijama nema ničeg do nastavka štićenja tog "najvećeg postignuća srpske nacionalne politike u

20. stoljeću", kako Republiku Srpsku određuje Dobrica Ćosić. Njih kao da se ne tiče činjenica da je upravo to "postignuće" u samom korijenu najveće tragedije bošnjačkog i hrvatskog naroda u istom tom stoljeću. Iz tog je jasno da politike o kojima govore Dodik, Tadić i Ćosić nemaju nikakvo etičko utemeljenje. Naprotiv, one su posve neetične. Zato su – sviđalo se to njima ili ne sviđalo – uz svoje bivanje antibošnjačkim i antihrvatskim istodobno i antisrpske. Hoće li oni, ili bilo ko drugi, takvim odvjetništvom Republike Srpske skinuti s njenih leđa presuđene zločine njenih utemeljitelja?

Nije teško pokazati da je Tadićeva briga za Hrvate u Bosni samo način štićenja razornih posljedica srpske nacionalne politike. On je u tome posve saglasan s predsjednikom Miloradom Dodikom. Tako se u amebičnome obliku, ali ipak na prepoznatljiv način, nastavlja razgradnja bosanske cjelovitosti u djelovanju Beograda i Zagreba kao polova nacionalne politike svih Srba i svih Hrvata, te traganje za onim oblicima bosanskog problema kojim bi taj dugoročni pothvat bio pravdan i podupiran.

Fra Luka Markešić, predsjednik Hrvatskog nacionalnog vijeća, o tom istom pitanju 3. jula 2011. godine kaže: "Prema informaciji Katoličke crkve, u BiH ima sada 435.000 katolika, koji su većina Hrvati. Prije rata su ih bila 760.852 (po popisu 1991). Gdje su sada 325.852 Hrvata, koja su potpuno potonula u zaborav, zaslugom uglavnom katastrofalnoj politici HDZ-a?! Tako je slično i s onima koji su prije otišli izvan BiH." [27]

Ako dogovori Cvetković – Maček i Milošević – Tuđman, te ratovi za njihovo realiziranje, nisu uzrok demografskog razaranja hrvatske prisutnosti u Bosni; ako u tome nema odgovornosti ni Republike Srbije ni Republike Hrvatske – misli se i na one ranije krivice i na sadašnje čuvanje postignuća zločinom; ako strukture koje su izgrađene u tim pothvatima, te potom ugrađene u sadašnju političku arhitekturu zemlje, nisu u osnovi bosanske tragedije, onda ostaje samo još jedan razlog kojim se može opravdati to stanje za koje su hipokrizijski zabrinuti nasljednici Miloševićeve i Tuđmanove politike – muslimanski bauk kojim je moguće direktno i indirektno sve objasniti.

Baveći se pitanjem sudbine svoje zemlje u njenoj ukupnosti, fra Luka Markešić ukazuje odlučno da je zbilja posve drukčija, te da sadašnje stanje nije nastalo iz ideologijskih konstrukcija, već iz njihovog nasilnog provođenja na bosansku cjelovitost. Markešić kaže:

> Što se tiče uopće podjele BiH na entitete, to je posve pogrešna politika, nastala kao posljedica prošlog rata ovdje. Naime, podjela BiH na dva entiteta je protivna geografskoj prirodi i povijesti zemlje, te je takvo uređenje države nefunkcionalno, nepravično i nedemokratično za sve narode i građane. Njime se, naime, provodi diskriminacija, te onemogućuje ravnopravnost i zajedništvo naroda i građana BiH, što pogađa posebno Hrvate kao manji konstitutivni narod raspršen na cijelom teritoriju države. Troentitetsko uređenje, pak, BiH je još gore od dvoentitetskog, koje je također nepravično i nefunkcionalno za Hrvate naseljene različito u cijeloj BiH. Takvo ustavno uređenje BiH bi većinu Hrvata pretvorilo u nacionalnu manjinu u entitetima drugih dvaju naroda,

> dovelo u izolaciju u samom hrvatskom entitetu, a potom potaknulo iseljavanje i nestanak, što se i sada već događa. Niti jedan narod u BiH ne može prihvatiti život neravnopravnosti pod isključivom vlašću ili dominacijom drugoga naroda. [28]

Uz Markešićeve zaključke valjalo bi dodati da zločin uništavanja Bosne kao kulturne i političke cjelovitosti ima dugo trajanje, pri čemu su erupcije ubijanja, progonjenja i razaranja samo njegovi najvidljiviji iskazi. Takav zločin nije moguć bez cjelovite strukture koja uključuje zločinačke elite, zločinačke ideologije, zločinačke organizacije i neposredovane vršitelje zločina. Učinci tog zločina tiču se svih bosanskih ljudi, a najviše, dalekoročno i etički gledano, onih koji ih vrše.

Neupitnost Republike Srpske je postulat srpske nacionalne politike. Povratak Hrvata u Republiku Srpsku nije, u vidiku te politike, pitanje koje bi trebalo postavljati vodstvu te ratne tvorevine. S druge strane, i beogradska i zagrebačka i banjalučka i mostarska politička vodstva simfonijski ističu problem odnosa Bošnjaka i Hrvata u kojem su hrvatski interesi kataklizmično ugroženi. Ivica Lučić o toj shemi odnosa u Bosni i Hercegovini piše:

> Korijeni su međunacionalnih trvenja i sukoba u BiH neriješeni nacionalni odnosi. Najveći dio bošnjačke političke elite vidi BiH kao svoju nacionalnu državu, s time da među njima postoje razlike u načinu viđenja uređenja te države. Srpska politička elita nastoji očuvati i učvrstiti Republiku Srpsku, dok se hrvatska politička elita bori za očuvanje identiteta i političkog subjektiviteta. Hrvati u BiH čak su izgubili mogućnost biranja svojih političkih predstavnika. Bošnjacima je jasno da više nije moguće "ukinuti" Republiku Srpsku pa su sve više suprotstavljeni Hrvatima u Federaciji BiH. Logika je jasna, ako ne mogu napraviti svoju nacionalnu državu od cijele BiH, mogu barem svoj nacionalni entitet od Federacije BiH. U tom kontekstu treba razumjeti i Lagumdžijinu izjavu da će od Federacije BiH napraviti Zapadnu Njemačku, kao i ukupnu politiku koju provode stranke tzv. Platforme predvođene crveno-zelenom koalicijom SDP/SDA. To je bit problema hrvatsko-bošnjačkih odnosa danas, o čemu bošnjačka elita ne želi govoriti niti razgovarati. Onaj tko na to upozori, mora računati na tsunami bijesa i mržnje. [29]

Iz ta tri stava izvediv je zaključak: Bošnjaci/Muslimani su razlog neprimjenjivosti principa "jedan čovjek – jedan glas". Nikada se niko nije usudio objasniti zašto bi moralo biti upravo tako. Taj neiskazani razlog je jasan: Bošnjacima/Muslimanima ne može se priznati ista razina ljudskosti koju drugi imaju. Zato je rješenje hrvatskog pitanja, o kojem se tako strasno brinu i Tadić i Dodik, u teriotorijaliziranju hrvatske zajednice, i to tako da i oni, jednako kao i Srbi, na svojoj teritoriji imaju mogućnost primjene principa: "jedan čovjek – jedan glas".

Da su i zločini dobro i prihvatljivo sredstvo realiziranja nužnosti da načelo "jedan čovjek – jedan glas" treba biti primijenjeno samo tamo gdje su Bošnjaci/Muslimani

manjina, jasno je iz Dodikovog neustegnutog govorenja o tome povodom Vidovdana, krsne slave Vojske Republike Srpske, 28. juna 2011. godine: “Vrijeme je pokazalo da smo bili u pravu kad smo 1992. godine krenuli sa VRS [Vojska Republike Srpske] u odbranu srpskih prostora u BiH. Zato Republika Srpska nikad ne smije biti dovedena u pitanje, jer da je nema na ovim prostorima ne bi bilo Srba ili bi ih bilo koliko i u Federaciji BiH /FBiH/. Kolosalan je poduhvat tadašnjeg političkog i vojnog rukovodstva koji su zajedno dali sve da se stvori država srpskog naroda s ove strane Drine.” [30]

8. Muslimanska opasnost

Dva su pitanja središnja za historiju evropskih nacionalnih pokreta – određenje historijskih i prirodnih granica; i rješenje pitanja drugih. Da bi razgraničenje jedne nacije u odnosu na druge bilo moguće, potrebno je ne samo pretpostaviti historijsko i prirodno pravo na neku teritoriju, već i povezati narod kojem ona pripada. Budući da ne postoje i da ne mogu postojati teritorije s homogenim stanovništvom, na raspolaganju su tri postupka za njegovo postizanje: (1) osvijestiti nesvjesne dijelove stanovništva na pretpostavljenoj teritoriji, i to tako da im se dokaže da oni nisu to što osjećaju da jesu, te da prestanu biti to što oni misle da jesu, pa prihvate da budu ono za što misle da nisu; (2) odrediti tim nesvjesnim i neosvjestljivim dijelovima stanovništva na određenoj teritoriji razloge za njihovu neodrživost, te im otvoriti puteve iseljenja tamo gdje je njihova teritorija; i (3) proizvoditi i održavati strah većine od manjine, te stalno poticati na osjećaj nesigurnosti od drugih, bilo da su oni konstruirani u slici svjesne većine ili da kao takvi objektivno postoje.

Tri navedene mogućnosti se u slučaju Bosne iskazuju kao konstruirani mehanizam koji proizvodi različite političke posljedice. S obzirom na to da se Hrvatima u Bosni nudi Republika Hrvatska kao od njih neodvojiv i za njih presudno važan činitelj osjećanja sigurnosti, njihov strah od drugih pokazivat će se kao konstrukcija rješenja iseljenjem u Hrvatsku, ili u obliku zahtjeva kojima će unutarnjom podjelom, te pretpostavljenim granicama biti otklonjen strah od drugih. Tako je i sa Srbima u Bosni. Potrebu za razgraničenjem u odnosu na Bošnjake i Hrvate pravda nemogućnost zajedničkog života s drugim kao jednakopravnim, pa je iseljavanje u Srbiju i/ili razgraničenje u odnosu na druge radi osiguranja granica unutar kojih je moguće napraviti političku konstrukciju bez imaginacijske i/ili realne opasnosti.

U oba navedena odnosa Hrvata i Srba u Bosni postoji izravna i neizravna saglasnost da je razgraničenje moguće. Dokazi tog su dogovori Cvetković – Maček, Milošević – Tuđman, Boban – Karadžić i Dodik – Čović. Tako se u obje te konstrukcije – i u proširenju Srbije i Hrvatske na dijelove Bosne i u svođenju bosanske pluralnosti na institucionalizaciju etničke teritorijaliziranosti – javlja problem Bošnjaka/Muslimana kao zajednička prijetnja. Bošnjaci/Muslimani na svojim granicama nemaju nikakvu teritoriju koju bi mogli pretpostaviti ili konstruirati kao utočišno razrješenje straha od drugih.

Potpuna opkoljenost Bošnjaka/Muslimana, te nedostajanje bilo kojeg drugog pozitivnog ili negativnog iskustva susjedstva osim tog s pravoslavnim Srbima i katoličkim Hrvatima, podstiče u njima maštarije o dalekim prijateljima – Turcima i Arapima, Perzijancima i drugim o kojima znaju vrlo malo, ali koji nadomještaju potrebu oslanjanja na nekog sličnog. Tako njihovo mentalno poistovjećivanje s

nepoznatim drugim postaje dodatno opravdanje za artikuliranje antimuslimanstva u srpskoj i hrvatskoj nacionalnoj ideologiji.

Anomalija bošnjačkog odnosa prema navedenim procesima u kojima aktivno i pasivno sudjeluju Hrvati i Srbi iz Bosne može se iskazivati na različite načine. Među njima je naglašavanje svog kolektivnog prava na cijelu Bosnu, pri čemu se to isto pravo svim drugim bosanskim kolektivima može ne shvaćati, pa i osporavati. Tako konstruirano antimuslimanstvo u antibosanskim nacionalnim ideologijama postaje realnost koju pravdaju i hrane i sami Bošnjaci/Muslimani.

Određivanje bošnjačke nacionalne zasebnosti također pretpostavlja razgraničenje u cjelini. U dijahronijskom gledanju, Bošnjaci/Muslimani svoj početak postavljaju u vrijeme i događaje koji su za srpsko i hrvatsko tumačenje historije posve drukčijeg značenja i vrijednosti. Da bi bila i dokazana, bošnjačka opasnost mora biti svedena na njenu neodvojivost od srpskog i/ili hrvatskog ropstva pod Turcima, zatiranje srpske i/ili hrvatske kršćanske kulture i tome slično. Tako Bošnjaci/Muslimani ostaju nerazriješena zbilja – to što oni misle o sebi, na jednoj, i to što im u nacionalnim ideologijama njihovih susjeda ne može nikako biti priznato, na drugoj strani.

Tek onda kada prihvate radikalno suprotstavljanje svemu što u nacionalnim ideologijama Srba i Hrvata jest konstruirano kao svijest o sebi, Bošnjaci/Muslimani pravdaju širenje straha od njih. A dvije su mogućnosti razrješenja straha – prva u bježanju od njegovog izvora, i druga u borbi protiv njega. Budući da svaki bjeg Bošnjaka/Muslimana od njihovog bosanstva znači i smrt u političkom i kulturnom trajanju, ostaje im samo jedno rješenje kao uvjet preživljenja i bivanja sretnim: dekonstruirati nametnuta im shvatanja historije i budućnosti, ali tako da ih se više od svega tiču njihovi pravoslavni/srpski i katolički/hrvatski susjedi, koji će u punoj ozbiljnosti odnosa s njima prestati biti nepoznati i mračni prostori iz kojih izviru svi muslimanski strahovi.

Historija Bosne je konstruirana ili kao posve pravoslavna, što znači srpska, ili kao posve katolička, što znači hrvatska. U obje te konstrukcije, koje su u njihovim radikalnim izvedbama suprotstavljene, javljanje muslimana je opća tragedija – za jedne sveg srpstva, za druge sveg hrvatstva. Svaka od tih konstrukcija historije dodjeljuje sebi perenijalnu ulogu "predziđa kršćanstva". Budući da je to predziđe provaljeno, muslimanska prisutnost je trajna i unutarnja i vanjska opasnost – unutarnja kao guba u kršćanskom svijetu, a vanjska kao peta kolona koja prijeti svijetu.

Dobrica Ćosić tu opsjednutost muslimanskom opasnošću, kao temeljnim i zaglavnim kamenom srpske historije, određuje u njenome spoju sa sličnom opasnošću od "vatikanske katoličke zavjere" protiv esencijalnog srpstva: "Pokušaću da označim samo neke uzroke i činioce Bosanskog rata, i to one koji se začinju turskom vladavinom 1461–1878, kada islam osvaja Bosnu i osvajači nasiljem i davanjem nekih privilegija islamizuju znatan deo srednjovekovnih Srba – pravoslavaca. Za vreme austrougarske okupacije 1878–1918, okupacijska vlast i vatikanski misionari pokatoličavaju Srbe, pa u to vreme katoličanstvo postaje snažna, zvanična religija." [31]

Post Scriptum

Pitanje o “Bosanskim Muslimanima” ili “Muslimanima u Bosni” nije odvojivo od pitanja o njihovoj zemlji. Ta je neodvojivost upitna u brojnim savremenim slikama o jednome i drugome. Taj evropski narod nikada nije uspio uobličiti svoju sliku o sebi, pa se njegova viđenja sebe uglavnom osnivaju na osjećanjima koja su odredila traume u dugome trajanju stradanja koja ih uključuju među narode s najtragičnijim povijestima.

Gotovo sve rasprave o današnjem stanju čovjeka i svijeta prožima oprečna dvojina Islam i Zapad. Ta oprečnost ima odraze u brojnim sintagmama kakve su Islam i Evropa, Islam i modernost, Islam i demokracija, islamski terorizam, islamski radikalizam, islamska revolucija i tome slično. Te jezičke konstrukcije proistječu iz modernih ideologijskih slika svijeta i označavaju sadržaje koji su dio ideologijskoga govora, pa su najčešće daleko od društvene zbilje prema kojoj upućuju. One su od male pomoći u saznavanju pojava savremenog svijeta, ako su i od kakve.

U tome modernom ideologijskom govoru riječ “Islam”, kao i pridjevi izvedeni od nje, ima temeljno drukčije značenje u odnosu na njen semantički položaj u formativnim tekstovima tradicije u kojoj je ona izvorno postavljena. Razumijevanje te razlike modernog značenja pojma “Islam” i njegova položaja u semantičkim poljima tradicijskih tekstova jeste preduvjet i za razumijevanje brojnih pojava savremenih društava te njihovih politika i kultura.

Islam je glagolska imenica koja označava odnos čovjeka i Boga. Bog jeste Mir (al-salam), pa je u ukupnosti stvaranja i svim njegovim pojedinostima odražen kao takav. Svijet je, kao cjelina, u odnosu s Bogom kao Mirom preko mirenja, kako je jasno rečeno u Kur’anu: “S Njime je u mirenju sve što je u nebesima i na zemlji.” [32]

Čovjek kao biće slobodne volje, pa tako i sudionik saveza s Bogom, ima mogućnost da se u to mirenje uključi voljno, te da živi kao primatelj i davatelj mira (muslim). Kao takvome, Bog mu je izvor i utočište. Ništa nije dostojno da bude pridruženo Bogu. To je sadržano u ključnom i ishodišnom svjedočenju bivanja miriteljem (muslimanom): “Svjedočim da nema boga do Boga i svjedočim da je Hval Njegov rob i Njegov poslani.” Takvo je svjedočenje suština svih predanja o čovjeku i svijetu kao stvorenim i vođenim prema Stvoritelju.

U tome su svjedočenju nerazdvojiva dva njegova činitelja, prvi o jednosti Boga i drugi o poslanstvu Hvala. Jednost Boga obznanjena je u ukupnosti postojanja. Sve mnoštvo koje čini svijet obznanjuje jednost Boga, a Hval (Muhammad) savršena je sabranost sveg postojanja u čovjeku, koji je sve što ima primio od Boga, pa je u odnosu s Njime kao primatelj hvale preko hvaljenja s Bogom kao njenim Davateljem. Tako je svjedočenje da nema boga do Boga i da je Hval Njegov poslani sabrano u odnosima čovjeka kao mirnog/miritelja s Bogom kao Mirom, i to preko mirenja, ali preko savršene mogućnosti i najljepšeg primjera čovjeka kao Hvala s Bogom kao Hvaljenim, a hvaljenjem Njega.

Takav je vidik antropokozmički. Čovjek i kozmos su dvije nerazdvojive strane jednog i istog postojanja kojima Bog objavljuje Sebe kao izvor i utočište, kao posve bliskog i čovjeku i svijetu, ali istodobno i kao posve dalekog od njih. Mogući su brojni oblici u kojima taj vidik može biti izrečen. Ovisno o jeziku, značenju i simbolima njegovog izricanja, vidik postaje konkretna tradicija, ali tako da njena perenijalna jezgra nikada

nije iznevjerena. Jevrejstvo i kršćanstvo su, prema tome vidiku, vjerodostojni i različiti oblici jedne i iste tradicije kojoj je muslimanstvo samo još jedan iskaz.

U modernoj slici svijeta, u kojoj je isključena istodobnost transcendentnosti i imanentnosti Boga, tradicijsko tumačenje islama je, u velikom svjetskom pothvatu ideologiziranja slika svijeta, preinačeno od njegova značenja odnosa čovjeka i Boga u opredmećenu cjelinu kojoj bivaju dodijeljena svojstva Boga. Tako, u ideologijskoj redukciji, Islam zadobija Božija svojstva zapovijedanja, zabranjivanja, uređivanja, vođenja, govorenja i tako dalje. On postaje političko, društveno i kulturno tijelo za koje se pretpostavlja da ima jasne granice u odnosu na modernost, Zapad, demokraciju, kršćanstvo i tako redom.

Tako je riječ "Islam", koju je, prema vjerovanju onih koji ga prihvataju, objavio Bog, postala plastična riječ modernog ideologijskoga govora. U nju su učitavana znanja prema potrebama ideologijskog sentimentalizma i prostog uzvraćanja u binarnim odnosima činitelja ideologijskog poretka – prijatelj i neprijatelj, napredan i zaostao, mi i drugi i tako dalje. Time je ona, zapravo, ispražnjena, ostavljena bez moći svojih izvornih značenja, te istrgnuta iz značenjskih polja kojima izvorno pripada. I to su preovlađujuće prilike savremenoga govorenja u koje su uključeni pojmovi "Islam" i "islamski".

S obzirom na to da je Bosna cjelina koju oblikuju muslimani/Bošnjaci, katolici/Hrvati, pravoslavci/Srbi i drugi, kao što su Jevreji i Romi, nijedno govorenje o prilikama muslimana u toj zemlji ne može odgovarati društvenim, političkim i kulturnim okolnosti ako ne uzima u obzir te preovlađujuće slike u svijetu, i to u svim njihovim direktnim i posrednim uzajamnostima s muslimanima. Gotovo sve žurnalističke, političke, geostrateške i ekonomske slike savremenog svijeta uključuju tu ideologijsku predstavu o opredmećenome Islamu i manje-više homogenom muslimanskom korpusu.

Danas je ustvrdljivo da u preovlađujućim tumačenjima bosanskog jedinstva u razlikama Islam biva uključivan kao izdvojena i opredmećena pojava koja stoji u vrlo jasnom odnosu prema drugim i drukčijim. Što je ta izdvojenost dublje urezana u predstave njenih nositelja, ona snažnije podupire osjećanje razlučenosti bosanske cjeline na njene ideologijski postulirane dijelove – katoličanstvo/hrvatstvo, pravoslavlje/srpstvo, muslimanstvo/bošnjaštvo.

Takvom političkom i kulturnom gledanju doprinose prisutnosti triju izmiješanih ideologijskih sadržaja u pojedinačnim i kolektivnim identitetima sadašnjeg bosanskog jedinstva u razlikama – postkomunizma, nacionalizma i fundamentalizma. Unutar svakog kolektivnog identiteta u današnjoj Bosni moguće je odrediti sadržaje koji pripadaju navedenim ideologijskim određenjima. Oni su uključeni u znanja, stavove i ponašanja u javnome prostoru.

Objašnjenje društvenih, kulturnih i političkih prilika Bosne nije moguće bez uzimanja u obzir tih sadržaja, i to na razini njihove prisutnosti u individualnom identitetu i kroz društvene stratifikacije koje određuju sadašnje bosanske političke i kulturne prilike. Tome valja dodati percepciju i korištenje preovlađujućih slika o Islamu u svijetu, pa tako i društvenih, političkih i kulturnih odnosa u Bosni.

Spektar naroda koji se smatraju muslimanima je toliko etnički, rasno, jezički, geostrategijski, politički i tome slično razuđen da je njegovo svođenje na neku cjelinu najučinkovitiji način onemogućenja svakog kognitivnog modela u odnosu prema njima, i kao razuđenosti i kao cjelini. Zato je u govorenju o Muslimanima Bosne nužno razlučiti njihovu neizdvojivost iz bosanke ukupnosti, na jednoj, od imaginacije općeg muslimanstva, na drugoj strani.

Moguće je ustvrditi da se u političkoj retorici ovoga vremena pojam "Bosna" sve više pokazuje kao apstraktan, a pojam "Islam" kao konkretan. Čak, konkretiziranje pojma "Islam" u političkoj retorici postaje sredstvo osporavanja Bosne: što je jasnija prisutnost opredmećenog Islama, jasnija je, u takvim osjećanjima, osporivost Bosne. I to je zajedničko mjesto u nacionalističkim retorikama sadašnje Bosne u predstavljanju Bošnjaka/Muslimana.

Takvo stanje ne dolazi niotkuda. U njemu ne sudjeluju samo neki izvanjski činitelji društvenog i političkog poretka. Njemu je moguće poznati i činitelje koji su psihička stanja pojedinaca i cijelih kolektiva. Ako je čovjekov odnos s Bogom kao apsolutno transcendentnim, te nužno i apsolutno imanentnim, način ozbiljivanja ili uspravljanja ljudskosti, onda je svaka konkretnost tog odnosa, koja ima svoje neupitne čuvare, prijetnja i zapreka slobodi kao svijetu u kojem se pokazuje nepovredivost ljudskog dostojanstva.

U komunističkoj viziji Bosna nije izvođena iz njenih tradicijskih sadržaja. Ona je jednostavno smatrana naslijeđenim i iznutra nerješivim pitanjem kada se na nju primijene naslijeđeni obrasci nacionalnih cjelovitosti. Ali, budući da su rješenje nacionalnog pitanja komunisti vidjeli u prevazilaženju sveg naslijeđa, oni su sve protivrječnosti i traume tog iskustva pripisivali njegovim tradicijskim sadržajima, a rješenjem smatrali realiziranje revolucionarnih ciljeva preko historijske uloge radničke klase i njene avangarde. U takvome vidiku čovjek je svediv na zatvorenu i mjerljivu veličinu koju je moguće uključiti u ideologijski ocrtani tok historije.

Sadašnji neokomunisti, koji se tako ne predstavljaju, već su uključeni u razna manje ili više jasna kolektivna djelovanja i ideologijska advokatiranja, tumače poteškoće bosanskog društva njegovim iznevjerenjem onih obrazaca u prošlosti koji su ga činili sigurnijim i pravednijim. Za njih je ta prošlost razdoblje komunističkog totalitarnog sistema nakon Drugog svjetskog rata. Njihova retorika uključuje zagovaranje ljudskih prava, demokratsko legitimiranje vlasti i društvenu pravdu, iako ona ne transcendira temeljne obrasce sekularnog dogmatizma u odnosu prema individualnom i kolektivnom identitetu, izvorima ljudskog dostojanstva i slobodama u pluralnim društvima.

Bosna je u vizijama srpskih i hrvatskih nacionalista i dalje "neregularno područje", "historijska anomalija", "nerazriješena drama", "problem nerazriješenih identiteta" i tome slično. Ona je u toj viziji razdijeljena u dva centrizma – srpski, kojem je Beograd ključni politički simbol, i hrvatski, kojem je Zagreb takav simbol. Takva vizija Bosne tri puta je u dvadesetome stoljeću cjelovito artikulirana u razarateljskim programima.

Prvi put, u pothvatu ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca u Kraljevinu s Beogradom kao središtem i dinastijom Karađorđevića kao zajedničkom kraljevskom porodicom,

Bosna je gotovo posve isključena iz političkog vidika elita koje zamišljaju i realiziraju tu novu državu. U cijeli taj pothvat uključeno je i naslijeđe antimuslimanstva kao konstitutivni sadržaj ideologije, nacije i države. Moguće ga je prikazati porukom koju je 1917. godine izrekao Stojan Protić, jedan od vodećih političara Narodne radikalne stranke: "Kad pređe naša vojska Drinu, dat ću Turcima dvadeset i četiri sata, pa makar i četrdesetosam, vremena da se vrate na pradjedovsku vjeru, a što ne bi htjelo, to posjeći, kao što smo u svoje vrijeme uradili u Srbiji." [33]

Drugi put je artikuliran program podjele 1939. godine. Poznat je kao dogovor Cvetković – Maček. Tim dogovorom Bosna je razdijeljena na "srpski" i "hrvatski" dio. Muslimani su u toj podjeli jednostavno predstavljeni kao nepolitički činitelj koji u najboljem slučaju može računati na neki oblik kulturne, religijske ili folklorne autonomije. Time je postulirano institucionaliziranje muslimanskog problema kao razriješenog u srpsko-hrvatskim odnosima. Ali, radilo se samo o nastavljanju uništavanja sveg bosanskog muslimanstva, pa i svih bosanskih sadržaja koji su slabili ili mogli slabiti taj program. Zločine i razaranja koji su provedeni u Drugom svjetskom ratu – u kojima je poubijano preko sto tisuća Bošnjaka/Muslimana, te razoren veliki dio njihovog kulturnog naslijeđa – opravdano je smatrati produljenjem antimuslimanskih programa.

Treći put pokrenut je program uništavanja Bosne u okviru ta dva centrizma 1991. godine. Poznat je kao dogovor Milošević – Tuđman. U tu su podjelu uključeni stari nacionalistički sadržaji, ali i hinjeni ekumenski razlozi dogovora i razgraničenja dvaju kršćanskih naroda. Problem tih naroda je u takvoj slici svođen na prisutnost muslimana kao nekompatibilnog činitelja u realiziranju dogovora o miru među kršćanima različitih crkava.

Predstavljanje tog muslimanskog činitelja u što je moguće gorem i odvratnijem liku bilo je dio te antibosanske strategije i njenog primjenjivanja u ratu od 1991. do 1995. godine, ali i poslije njega. Da je jezgra tog programa ono isto antimuslimanstvo kakvo se susreće u prethodnim stoljećima, jasno je vidljivo iz jednog od dokumenata Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Sveto Veselinović, predsjednik Srpske demokratske stranke u Rogatici, kaže: "Trećina Muslimana bit će pobijena, trećina će postati pravoslavna, a trećina će pobjeći." [34]

Ne treba zanemariti da su brojna izopačenja među muslimanima u oblicima radikalizma, pa i nasilja, bila interes nacionalističkih elita koje su uključene u rat protiv Bosne. Ima puno pokazatelja koji upućuju na to da su te elite i izravno podržavale razvoj takvih pojava. Zato su istraživanja tih anomalija među Bošnjacima/Muslimanima, koje proistječu iz njihove povijesne traume i koje zloupotrebljavaju njihove etnonacionalne i etnoreligijske elite, te raspravljanja o njima, uvjet osvješćenja bosanskog pitanja.

Fundamentalizam jeste moderna ideologija. Nije ga moguće svesti ni na jedno tradicijsko naslijeđe jer je on opće obilježje modernog svijeta. Izvorno je nastao u Evropi i Americi, a nositelji te slike uzvraćaju na pothvat apsolutiziranja instrumentalnog razuma, te sekularizacije i ideologizacije svijeta. Usvajanje znanosti kao jedinog pouzdanog izvora znanja, te njeno svođenje na mjerljivi svijet, uz

projektiranje ljudskog djelovanja kao pothvata građenja svijeta bez sukoba i tiranije, što pretpostavlja stavljanje čovjeka u središte sveg postojanja i njegovo činjenje neovisnim o Bogu, proizvelo je jednako razumski uzvrat u kojem su i Bog i Objava posve u okviru mjerljivog svijeta. To je ideologija fundamentalizma. I ta slika kao reakcija isključuje mogućnost otvorenog jastva u kojoj sva njegova postignuća transcendira Bog, Koji je istodobno i blizak i dalek.

U posljednjim decenijama dvadesetog stoljeća religijska retorika postaje uzvrat na komunističku antireligioznost. Ali i taj uzvrat, kao i svaki drugi, prima brojne sadržaje i svojstva toga čemu se suprotstavlja i što negira. Zato je shvatljivo da razumske i sentimentalističke projekcije u toj retorici postaju važnije od realnosti. Iz tog slijedi očita neosjetljivost prema ljudskoj patnji, društvenoj nepravdi i svim vrstama nasilja.

U današnjem predstavljanju islama, katoličanstva i pravoslavlja, u njihovim fundamentalističkim tumačenjima, moguće je prepoznati razne oblike simbioze sa nacionalizmom i komunizmom. S obzirom na privid kompatibilnosti evropskog kršćanskog naslijeđa s modernom slikom političkog poretka u sekularnoj državi, antimuslimanstvo i antijevrejstvo su gotovo redovan sadržaj evropskih nacionalizama, ali i evropskih fundamentalizama. Tome valja dodati da je antimuslimanstvo uključeno i u komunizam. To je tako, jer nacionalizam, fundamentalizam i komunizam imaju jednu i istu suštinu i pored različitosti njihovih formi. U tim je ideologijama mnoštvo razina bića svedeno samo na jedno, a onostranost je isključena.

Neokomunizam i nacionalizam imaju značajne resurse za uobličavanje antimuslimanstva kao sadržaja protivbosanskih programa, što je danas vidljivo na bosanskoj društvenoj pozornici. To je vidljivo u brojnim sadržajima muslimanske kolektivne svijesti, ali i u brojnim sadržajima odnosa drugih prema njima. Kada se u javnim prostorima manifestiraju različiti oblici vjerskih sloboda koje su uskraćivane tokom komunizma, kršćanski sadržaji tog približavaju Bosnu evropskom idealu individualnih i kolektivnih prava. A kada su muslimanski, ti se sadržaji u preovlađujućim predstavama u Evropi doživljavaju kao uznemirujuća anomalija.

Propast komunističkog poretka, koji obilježavaju rušenje Berlinskog zida i disolucija Sovjetskog saveza, u Bosni se odrazio u ratu koji je koordinirano pokrenut i vođen iz Beograda i Zagreba. Taj se ideologijski zasnovan rat odrazio na uspostavljanje barem četiri društvena i politička pokreta u bosanskoj društvenoj cjelini.

Dva od ta četiri pokreta su centrifugalna. Unutar njih su etnoreligijske ideologije povezivane s pretpostavljenom etničkom teritorijom. Tako su etnoreligijske elite Srba istakle svoj zahtjev za definiranjem “srpskog” dijela Bosne. To isto učinila je i hrvatska etnoreligijska elita. Uspostavljanje tako zamišljenih etnoreligijskih teritorija shvaćano je kao korak prema ujedinjenju s matičnim cjelinama – novom i pravom Hrvatskom, te novom i pravom Srbijom. U oba ta pokreta Bošnjaci/Muslimani su shvaćani kao smetnja koju nekako treba otkloniti.

Treći od ta četiri ideologijska pokreta koji su uključivali i duboke kolektivne emocionalizme u svojoj je naravi centripetalan. Bošnjaci/Muslimani, koji su svoju etnoreligijsku ideologiju u novije doba imenovali bošnjaštvom, većinu svojih političkih nastojanja uobličuju kao borbu za bosansku cjelovitost. Takva njihova nastojanja često

su ideologijski uobličena kao reakcija na navedena centrifugalna djelovanja, pa često emocionalno, politički i kulturno pravdaju nacionalističke centrifugalizme srpskih i hrvatskih nacionalista. Time i oni doprinose slabljenju zajedničkih snaga bosanskog jedinstva u razlikama.

Četvrti politički pokret jest težnja da se bosansko društvo predstavi i sačuva kao cjelina u kojoj je moguć skladan odnos religijskih i kulturnih različitosti, koje je moguće organizirati u skladni politički poredak na osnovi demokratskog počela "jedan čovjek – jedan glas", a da pri tome ne budu ugrožena ni individualna ni kolektivna prava zasebnosti u tome poretku. Takav program su prva dva pokreta, a često i treći, predstavljali kao nerealan i idealistički. Nositelji prvog i drugog pokreta predstavljaju četvrti kao maskiranje bošnjačkih nacionalnih interesa, a treći taj odnos prema bosanskoj zbilji predstavljaju kao popuštanje hrvatskom i srpskom nacionalizmu i pokušaje restauriranja komunističkog načela o bratstvu i jedinstvu.

Elite dvaju centrifugalnih nacionalizama, i srpskih i hrvatskih, nastoje cijeli problem bosanskog društva i njegove države svesti na "muslimansko pitanje". Ukazivanjem na "muslimanski problem" unutar tih elita dovodi se u pitanje gotovo svaki evropski princip preko kojeg bi konsolidiranje bosanske države bilo moguće provesti. Takav odnos Milorad Dodik, premijer Republike Srpske, sabire ovako: "Mi ovdje ne možemo biti prostor na kojem će se realizirati najinternacionalnije ideje, makar i bile prihvatljive sa stanovišta principa – ne možemo, naprimjer, prihvatiti da se u Bosnu uvede izborni sistem 'jedan čovjek, jedan glas'. To bi omogućilo da Bošnjaci, kao relativna većina, postanu politička." [35]

Prema tome, opredmećenje Islama kao opće suprotstavljenosti demokratskome principu jeste temeljni interes onih koji žele očuvati sadašnju zapriječenost bosanskog društva i koji žele očuvati ratom postignutu razorenost i tog društva i njegove države. Za nositelje takve ideologijske konstrukcije devijantno ponašanje pojedinaca i grupa među Bošnjacima/Muslimanima, koje je moguće predstaviti kao "islamske", i poželjno je i potrebno.

Navedeno razlučenje bosanskog društva prema političkim ideologijama i korištenju religijskih i etničkih pripadanja dobilo je oblik u nametnutome ustavnom poretku. Postignuća rata u kojima svoje udjele imaju nositelji četiri spomenute političke ideologije i s njima povezana četiri poretka legalizirana su u oktroiranom ustavu. Republika Srpska je rezultat rata protiv Bosne, ali to je na vrlo sličan način i Federacija Bosne i Hercegovine. U političkim okvirima ta dva administrativno-državna poretka nastavlja se djelovanje koje je neodvojivo od supstance rata protiv Bosne. Njegovi su oblici i implicitni i eksplicitni. I nije ih teško fenomenološki razlučiti i prikazati.

Komunitarizmi su duboko prožeti navedenim ideologijskim sadržajima, ali i suprotstavljenim emocionalizmima, koji su uobličeni u osjećanje patnje za koju su krivi drugi. I Hrvati i Srbi i Bošnjaci govore o svojim patnjama kao najvećim i neusporedivim s patnjama drugih. Svi oni u svojim etnoreligijskim ideologijama traže oslonce za političko artikuliranje tog osjećanja prioriteta na patnju i njeno uključivanje u javni politički diskurs. Na toj su osnovi izgrađeni partikularni politički programi za svako područje u kojem postoji vlast etnoreligijske politike.

U takvim prilikama odnosi prema Bošnjacima/Muslimanima redovno su dovođeni u vezu s evropskim i američkim diskursom o "islamskom fundamentalizmu", "islamskom terorizmu", "islamskom radikalizmu" i tome slično. Govornici u okviru srpskog i hrvatskog nacionalizma nastoje predstaviti Bošnjake/Muslimane kao istovjetne s onim "islamom" koji je problem cijelog svijeta. Tumačeći grupi evropskih diplomata savremene evropske prilike, jedan im je srpski nacionalistički političar iz Bosne rekao: "Mi u Bosni nemamo nijedan problem, osim onoga koji imate svi vi, u svakoj evropskoj zemlji. Vi imate problem s islamom – i mi imamo problem s islamom."

Jasno je prepoznatljiv pothvat da se ideologijsko utjelovljenje ideologijskog tumačenja svijeta preko odnosa Zapad – Islam preuzme i ojača u izgradnji slike Bošnjaka/Muslimana, slike koja nije odvojiva od (a) cjeline globalnog "islama"; (b) radikalizma i demokratske nekompatibilnosti "islama" s demokratskim idealima; (c) radikalizma i političkog totalitarizma u muslimanskim zemljama; i (d) društvenih devijacija koje nastaju u evropskim društvima usljed prisutnosti imigranata iz zemalja sa muslimanskom većinom.

Gledajući sa strane Bošnjaka/Muslimana, spektar društvenih, političkih i kulturnih pojava, koje je moguće tako imenovati, obuhvata različitosti svih vrsta, od radikalnih ponašanja saudijskog vehabizma do istinskog misticizma s prosvijetljenom tradicijskom intelektualnošću. Ne postoje tradicijske slike te razlučenosti, iako danas u Bosni ima više nego ikada ranije muslimanskih intelektualaca sposobnih da vode javnu raspravu o tim fenomenima. Emocionalistička prožetost traumatiziranog bosanskog društva ustrajava na prednosti političkog diskursa nad svakim drugim.

Raskošna kultura bosanskog jedinstva u razlikama, koja svoje kontinuitete ima prije svega u neopredmećenim i različitim oblicima odnosa čovjeka s Bogom, ostaje i dalje nepoznata većini i podvrgnuta ideologijskim i emocionalističkim tumačenjima nacionalističkih propagandista. To je razlog zašto su govornici s religijskim insignijama gotovo redovno prožeti političkim i ideologijskim mobilizmom. To je razlog zašto se brojni sekularni govornici licemjerno dodvoravaju pretpostavljenim religijskim prvacima i sentimentalizmom prožetoj javnosti.

U takvim okolnostima moguće je reći da u Bosni nedostaje ozbiljan intelektualni razgovor među nositeljima različitih slika čovjeka i svijeta. Još uvijek preovladava jednostrano saopćavanje svojih ideologijskih slika, uz nespremnost da se sasluša njihovo preispitivanje s druge strane. Nerijetko se može čuti da je današnje stanje Bosne vrlo slično stanju njenog društva i politike 1990–1991. godine, kojim je započeo rat. Za takvo se stanje dokazi traže u žurnalističkim slikama muslimana u svijetu, u razlozima i ciljevima antiterorističke koalicije, u brojnim devijantnim iskazima u društvu koji se mogu dovesti u vezu s muslimanima.

Na takva tumačenja ne postoje jasni uzvrati u kojima bi bilo napravljeno razlučenje između realnih slika pojava u društvu i njihovih ideologijskih predstavljanja. Brojni su uzvrati koje nije teško označiti kao "muslimanski" ili "islamski". Među njima su različite veze političkih i religijskih elita, te politička retorika muslimanskih religijskih prvaka. Takva ponašanja religijskih prvaka u javnom prostoru nositelji antibosanskih programa smatraju dokazima koji opravdavaju njihovo suprotstavljanje konsolidiranju bosanske države i otklanjanju postignuća ratom i zločinima.

Postoji konsenzus da je stanje društva i politike u današnjoj Bosni loše. Ali opravdano je postaviti i drukčiju tezu: ne postoji nijedno stanje Bosne u savremenoj historiji koje je bilo manje loše od sadašnjeg. Samo takva teza može biti podsticajna za traženje razloga kojima bi bio otkriven smisao bosanstva kao uključivog okvira za sve različitosti razumskih i osjećajnih artikuliranja individualnih i kolektivnih pripadanja.

Slobodno iskazivanje pripadanja ili nepripadanja, religijskog i političkog jednako, ne vodi direktno ni u privilegiranost ni u disprivilegiranost. Sređivanje odnosa države i kolektivnih identiteta je pothvat koji zahtijeva vrijeme i pomoć. Četiri religijske zajednice u Bosni različito su i doktrinarno i povijesno uobličene. Na Bošnjacima/Muslimanima je da nađu put usklađivanja svojih posebnosti u bosanskoj društvenoj i političkoj cjelini.

Sadašnje stanje poistovjećivanja etnonacionalnog i religijskog pripadanja nije interes ni Bošnjaka/Muslimana ni Bosne. Organiziranje vjerujućih je i njihova potreba i njihovo pravo, ali takvo organiziranje nije i ne može biti poistovjećeno s etnonacionalnom cjelinom niti s bilo kojim oblikom političkog organiziranja u demokratskoj državi. Ta nemogućnost je opasno invertirana. Većina artikulacija religijskih pitanja direktno ili indirektno isključuje potrebu razlučenja općeg pripadanja od njegovih svjesno opredjeljujućih sadržaja.

Ako Bošnjaci/Muslimani nasljeđuju kulturna dobra kojima je u prošlosti upravljano preko ustanova osmanskog teokratskog sultanata, to ne može značiti da oni politički nasljeđuju taj nestali sultanat. Naročito su za njihovo društveno konsolidiranje i njihovo harmoniziranje odnosa s drugima u cjelini bosanskog društva opasne pojave poistovjećivanja tog osmanskog naslijeđa s njihovom vjerskom organizacijom i njenim vjerskim vodstvom.

Kako su pojave takvog poistovjećivanja brojne, česta su paradržavna nastojanja i djelovanja unutar vjerske organizacije. Distanciranje od takvog emocionalnog naslijeđa značilo bi da muslimani prihvaćaju da oni ne mogu imati nikakvu privilegiju koja bi bila drukčija od privilegija drugih religijskih zajednica. To znači da oni, kao i svi ostali, svoja prava ostvaruju na jednak način na cijeloj državnoj teritoriji, te da su ta prava uređena zakonom, principijelno govoreći, jednaka za sve. Shvaćanje i primjenjivanje te činjenice jeste jedan od bitnih uvjeta za političko sređivanje bosanske države i onemogućavanje razornih djelovanja, čije je nestajanje teško prognozirati. To jeste jedan od bitnih uvjeta. Ali i drugih bitnih uvjeta je mnogo.

9. Opasne konstrukcije

Nema ni individualnih niti kolektivnih slika svijeta za koje bi bilo opravdano reći da posve odgovaraju realnosti. Ljudska je sreća u nemogućnosti da usvojene slike budu tako učvršćene da ih nikada nije moguće promijeniti, te da ostaju nepromjenljive. Takve slike realnost neprestano potkopava i pokazuje kao svoje odraze u svome nestišljivom toku. Svaku ideologiju moguće je zamisliti kao nastojanje da konstruirana slika zbilje bude usvojena kao važnija i moćnija i od same zbilje. Tako nastaju groteskne pojave u kojima se ne zna šta je zbilja a šta njena slika.

Čovječanstvo iskušava najgore oblike nasilja koji nastaju kada ideologijska elita,

koristeći raspoložive moći, nastoji svom ideologijskom programu potčiniti realnost. Pojedinci koji su svjesni relativnosti i svojih i tuđih slika svijeta u odnosu sa zbiljom, te stalne mogućnosti popravljanja i sebe i svojih slika svijeta, ustrajno nastoje preispitivati apsolutizirane ideologijske predstave o čovjeku, svijetu i Bogu. Prisutnost i djelovanje takvih pojedinaca u svim ideologijskim programima smatrana je smetnjom i opasnošću za realiziranje zamišljenog ideologijskog poretka. Zato neki pojedinci, grupe i narodi u ideologijskoj slici moraju postati anomalije te unutarnji ili vanjski neprijatelji od kojih valja spašavati ljude i svijet.

U svim balkanskim nacionalnim ideologijama antimuslimanstvo je njihov konstitutivni i prožimljujući sadržaj. Uništavanja sveg muslimanstva unutar ideologijski postuliranih nacija je, kako se jednostavno može vidjeti, uvjet svake balkanske etnonacionalne teleologije. Ideologijski obrasci antimuslimanstva se mijenjaju u obliku, ali im suština preživljava kroz stoljeća. U današnjoj etnopolitičkoj retorici nekoliko je obrazaca koji su suštinski antimuslimanski, pa je njihovo dekonstruiranje preduvjet mogućeg političkog djelovanja koji vodi kulturi dijaloga. Ovdje će biti varirani najčešći oblici etnopolitičke retorike koji su ideologijske forme antimuslimanstva.

Osmansko carstvo je istovjetno s perenijalnim predstavama islama kao esencijom prokletog i pokvarenog agarjanstva, kako je to navođeno u brojnim spominjanjima Muslimana, pa je borba protiv njih jednaka borbi za oslobođenje i političku emancipaciju evropskih kršćanskih naroda. Zato je ideologijski torzo islama, u kojem je moguće predvidjeti svaku vrstu opasnosti, nečistoće i prijetnje, najbolji način pretvaranja zbilje živih ljudi u ideologijsku sliku. Kada je ta slika napadana, napadani su oni koji zagovaraju slobodu i demokraciju, pravdu i ujedinjenje, kršćanske vrijednosti i tome slično.

U antibosanskom pothvatu dugog trajanja konstruirani su brojni obrasci kojima je pravdano osporavanje i razaranje svega bosanskog. Prva konstrukcija je uspoređivanje Bosne s Jugoslavijom, a druga je isticanje nemogućnosti Bosne kao “unitarne zemlje”. U obje te konstrukcije je moguće otkriti antimuslimanstvo kao njihov bitan sadržaj.

Mnogi Muslimani zalažu se, zajedno s mnogim drugim sudionicima bosanske pluralnosti, za opstanak bosanske političke, kulturne i ekonomske cjelovitosti u kojoj bi i oni i Srbi i Hrvati, kao i svi ostali, mogli realizirati svoje poželjne budućnosti. Ali to nije moguće, ističu govornici spomenutih elita. Nije, jer se raspala Jugoslavija. A kako bi onda bila moguća Bosna. Iz raspada Jugoslavije nastale su dvije homogene države – Srbija i Hrvatska, a Bosna to ne može biti jer ima Muslimane, pa se mora raspasti da bi od nje postala neka muslimanska teritorija koja je, zapravo, to čime se potkopava mogućnost bosanskog pluralnog društva. Ako se ona ne bi raspala, to bi značilo da bi mogla biti muslimanska na sličan način kako je to Srbija srpska a Hrvatska hrvatska. Tako je anitimuslimanstvo gradivni činitelj antibosanstva i zagovaranja etnonacionalnog homogeniziranja na teritorijama koje će biti određene raspodjelom političke moći.

Među antibosanskim mantrama je i ta koju u Bruxellesu ponavlja predsjednik Tadić, a to je da Bosna i Hercegovina predstavlja Jugoslaviju u malom i da je Jugoslavija bila komplikovana zemlja. [36] U toj tvrdnji Boris Tadić namjerno, u skladu s ideologijski konstruiranom slikom Bosne u velikosrpskim programima, zanemaruje činjenicu da je

bosansko pluralno društvo preživjelo kroz gotovo tisuću godina – u prvoj polovini tog vremena kao ekleziološki i kristološki pluralno, a u drugoj i kao religijski pluralno. Tako i Boris Tadić ponavlja mantru gotovo svih ideologa antibosanstva. Njegov prijatelj i mentor Dobrica Ćosić piše: "U svesti Hrvata i Srba zasnovalo se uverenje: ako nije mogla da opstane multietnička Jugoslavija, ne postoje uslovi, ni razlozi, da postoji multietnička Bosna." [37]

Među zemljama koje su 1918. godine ušle u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, od koje je potom nastala Kraljevina Jugoslavija, Bosna je toj Kraljevini, kao i komunističkoj Jugoslaviji, najmanje slična. Jugoslaviji je, zapravo, najsličnija Srbija u svim njenim historijskim oblicima. Shvatljivo je da je Jugoslavija i smatrana konstrukcijom koja utjelovljuje historijsku ideju Srbije kao srpske nacionalne države, koja bi, kad-tad, trebala, prema mišljenju njenih ideologa, obuhvatiti i brojne teritorije izvan granica svake ikad postojeće Srbije.

Bosna je u cijelom svom trajanju jedinstvena zemlja – jednog jezika, jedne teritorije, jedne etnogeneze i tako dalje. Nikada u sebe nije uključivala ni nebosanske teritorije niti nebosanske etnose. Srbija, za koju historičarka Latinka Perović kaže da ni danas ne zna gdje su joj granice, uključuje u svoju cjelinu teritorije na kojima žive Albanci, Mađari, Bošnjaci, Hrvati, Vlasi/Rumuni. Nijedan od tih naroda nije na te teritorije došao u neko kasnije doba u odnosu na Srbe, pa mu ne može biti osporavano ni historijsko ni prirodno pravo da tu bude.

Uz to, u srpskom nacionalnom programu pretpostavljeno je uključivanje i brojnih drugih teritorija – Makedonije i Crne Gore, Bosne i Hrvatske, naprimjer. U slučaju Jugoslavije ona je sastavljena od različitih teritorija, nacija i etnosa koji uključuju i posve drukčije etnogeneze, iskustva, jezike i tome slično. Zato je obrazac "Bosne kao Jugoslavije u malom" konstrukcija koja se koristi u nacrtima za razaranje te zemlje.

Konstruiranjem Jugoslavije Bosni je oduzet njen subjektivitet. Ona je u toj državi nestala, pa su njeni narod, teritorija i kultura fragmentirani radi uključivanja u pretpostavljene cjeline. Kada ponavlja taj antibosanski stav, predsjednik Tadić samo napominje da državna politika Republike Srbije ostaje i dalje jednaka onoj koju je uobličio Ilija Garašanin. Jasno je da malo ljudi voli čuti tu tvrdnju. Ako se raspravlja o principima, onda je njena tačnost neosporiva. Mijenjaju se oblici, a pojava ostaje jednaka.

Jugoslavija je ideologijski projekt. Ona je izvorno konstruirana u ideologijskoj slici zbilje. Potom je ta slika nametana geografskoj, kulturnoj i religijskoj realnosti prostora koji su određivale jugoslavenske granice. Bosna je posve obrnuta pojava. Ona je realnost koju je ideologijska slika Jugoslavije negirala, pa joj je nametano ideologijsko dijeljenje i razdvajanje. Da je tako, jasno svjedoči i činjenica da se koheziona energija Bosne pokazala moćnijom i od zajedničkog vojnog djelovanja dviju državnih struktura na njenom razbijanju.

U cijelom trajanju Jugoslavije postojala je napetost između njenih dijelova i središta. Gotovo svi ti dijelovi nastali su u dugom historijskom trajanju, pa su njihove cjelovitosti nadlazile Jugoslaviju kao sastavljevinu. Srbija i srpski nacionalni program bili su središnja pojava tog nastajanja. Beograd, kraljevska dinastija, srpska vojska i

srpska nacionalna ideologija smatrani su među Srbima samom jezgrom Jugoslavije. Otpori tome pokazivani su kao težnja očuvanja slovenačkog, hrvatskog, makedonskog, crnogorskog, albanskog te bosanskog subjektiviteta. Postupno je otpor Jugoslaviji prerastao u mjeru štićenja subjektiviteta koji su je sačinjavali. Jugoslavija je postala za sve, osim za Srbe, srpski program.

Za unitarnu Jugoslaviju zalagali su se samo srpski nacionalisti i njihovi saveznici. Takvoj državi opirali su se svi koji su u Jugoslaviji gledali poredak koji omogućuje opstanak i razvoj njihovih historijskih, kulturnih i političkih subjektiviteta. Zato je razaranje bosanskog subjektiviteta za velikosrpske nacionaliste bio preduvjet realiziranja Jugoslavije kao srpskog programa. Nijedan prostor bivše Jugoslavije nije bio izložen takvom osporavanju kakav je Bosna trpjela u cijeloj svojoj jugoslavenskoj historiji.

Iako je tu riječ o cjelovitom i jedinstvenom društvu, nastalom u neprekinutom historijskom trajanju, te kulturi i jeziku unutar kojih su trajale i male i velike razlike, ali nikad tako da tu cjelinu razore u fizički rastavljive dijelove, svako nastojanje da takva cjelovitost bude artikulirana predstavljano je kao "bosanski unitarizam", a njegovo razaranje predstavljano je kao nastojanje na postizanju ravnopravnosti i konstitutivnosti. Kada god neko kaže da je normaliziranje bosanskog državnog poretka moguće samo preko baznih pretpostavki – dva entiteta i tri konstitutivna naroda, pozivajući se pri tome na Dejtonski sporazum, time potvrđuje svoje razarateljsko gledanje na bosansku cjelovitost.

Isticanje nemogućnosti bosanske države ili, u relativiziranoj varijanti tog stava, njene nemogućnosti na temeljima evropskih demokracija, redovito postulira "muslimansko pitanje" kao uzrok tog. Taj stav je uobličen u tvrdnjama o nemogućnosti primjene principa "jedan čovjek – jedan glas", o opasnosti unitarizma, o građanskoj državi i tome slično. U jezgri svih tih iskaza je antimuslimanski stav o nespojivosti evropskih, shvaćenih kao kršćanskih, predstava o demokratskoj državi s prisutnošću Muslimana. Nije moguće objasniti ni narav posljednjeg rata protiv Bosne bez uzimanja u obzir te činjenice. Nije, jer nema i ne može biti realizacije genocida bez ideologijskog pozicioniranja cijelog naroda ili njegove većine u zločinački pothvat.

Svaka evropska država je organizirana u skladu sa svojim posebnostima, ali nikad mimo principa koji bi joj omogućavali opstanak i političku koherentnost. Na taj način svaka od njih je "unitarna" u značenju da njen opstanak nije moguć bez okupljenosti svih različitosti oko nekog zajedničkog principa. Nema države koja može opstati bez jasnog definiranja središta u odnosu na koje se osigurava njegova kohezija. Na pitanje o načinu povezivanja pojedinih dijelova sa središtem mogu biti dani različiti odgovori. Ali, ako te povezanosti nema, ako u svom konceptu nije u dovoljnoj mjeri unitarna, država je osuđena na raspad. Osporavanje unitarnosti je, prema tome, razumljiv i prepoznatljiv sadržaj antibosanskih programa. [38] zagovornike i branitelje bosanske cjelovitosti za unitarizam je isto što i zagovarati raspad te države.

Kako god bila organizirana ustavna razglobljenost nekog državnog poretka, od pojedinca do najviših organa zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, povezanost političke strukture pretpostavlja postojanje središta iz kojeg je politička moć razdijeljena do krajnjih rubova državnog poretka. Kada tog središta i povezanosti s njime nema,

raspad države je nužan. Uz to, djelovanje veza s vanjskim središtima, za koja se vidljivo ili nevidljivo vežu državne strukture, podstiče i snaži taj raspad.

Prisutnosti i utjecaji tih vanjskih središta, među kojima su Beograd i Zagreb najpresudniji, pravdani su kao ideologijske nužnosti srpskog i hrvatskog nacionalnog integrizma, te odgovornosti za položaje Srba i Hrvata u susjedstvu. Takav odnos prema Srbima i Hrvatima u Bosni uključuje direktno i/ili indirektno njihovo štićenje od onih činitelja koji ih ugrožavaju. A ti ne mogu biti nikoji drugi do Bošnjaci/Muslimani, jer u Bosni nema drugih koji su u odnosu sa Srbima i Hrvatima. Iz tog nastaju konstrukcije o izvorima te opasnosti – muslimanski radikalizam, brojčanost, unitarizam i tome slično.

Iako mnogima mogu izgledati benigne dvije tvrdnje koje će ovdje biti navedene, njihova je suština opasno prosljeđivanje antimuslimanstva kao prikrivenog, ali politički razornog negativnog stava prema Bosni. U poznatoj i široko raspravljanoj izjavi Ive Josipovića, predsjednika Republike Hrvatske, koja je dana Reutersu, istaknuto je kako u Bosni "ima puno Muslimana." [39] Josipović nije nikada objasnio kako ih to ima puno i od kuda njegova saglasnost s mnoštvom onih koji su govorili i djelovali protiv Bosne, obrazlažući to stavom o opasnosti od velikog broja Muslimana u Bosni. Nije li ta tvrdnja u korijenu sve tragedije balkanskih Muslimana?!

Svejedno je da li je izjava predsjednika Ive Josipovića rezultat njegove nedovoljne osviještenosti o pitanjima o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti geopolitičkog prostora u kojem je i Republika Hrvatska, kojoj je on predsjednik, ili ona odražava njegovu sliku bosanske pluralnosti. Jasno je da antimuslimanstvo implicitno i eksplicitno prožima politička osjećanja, mišljenja i djelovanja gotovo svih balkanskih političara. Da je tako, evo još jednog jasnog dokaza: "Iz niza razloga Hrvati su u poziciji da zapravo nemaju pravi temelj utjecaja. Za Srbe je to Republika Srpska koja je, što god mislili o njoj, dobro organizirana, Bošnjacima je to broj, a Hrvati nemaju nikakav temelj političkog utjecaja." [40]

Notes

1. Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk: Postanak i upravna podjela*, Sarajevo: Svjetlost, 1982, 79–80. ↩
2. Milorad Dodik, "Nema hemije koja može ujediniti BiH", *Politika*, 30. maj 2011. godine; http //www.politika.rs/republike/Politika/178084.sr.html. ↩
3. Navedena se procjena osniva na istraživanjima danim u knjizi: Vladimir Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb: Jugoslavensko viktimološko društvo, 1989, 36, 61. O genocidu nad Bošnjacima/Muslimanima tokom Drugog svjetskog rata vidjeti također u: Bogoljub Kočović, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji,* Sarajevo: Svjetlost, 1990; Vladimir Dedijer i Antun Miletić, *Genocid nad muslimanima*, 1941–1945: *Zbornik dokumenata i svjedočenja*, Sarajevo: Svjetlost, 1990. Prikaz razaranja bosanske demografske cjelovitosti u posljednjem ratu protiv Bosne (1991–1995) dan je u: Rusmir Mahmutćehajić, *The Denial of Bosnia*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2000, 75–78. ↩
4. Vidjeti: Stevan Moljević, "Homogena Srbija", 141; u: Bože Čović, ur., *Izvori*

velikosrpske agresije, Zagreb: August Cesarec, 1991, 141–150. ↩

5. Latinka Perović, "Srbija i dalje ne zna gde su njene granice", razgovarala Tamara Nikčević, *E-novine*, http://www.e-novine.com/intervju/intervju-politika/46612-Srbija-dalje-zna-gde-njene-granice.html. ↩
6. "Brijunski transkript", Brijunski transkripti akcije "Oluja", http://www.camo.ch/brijunski_transkripti.htm. ↩
7. Dobrica Ćosić, "O Stvaranju Republike Srpske i njenom piscu", u: Nikola Koljević, Stvaranje Republike Srpske: Dnevnik 1993–1995, Beograd: Službeni glasnik, 2008, 35. ↩
8. Isto, 36. ↩
9. Vidjeti: www.mzd.gov.rs. ↩
10. Milorad Ekmečić, *Dugo kretanje između klanja i oranja: Istorija Srba u Novom veku* (1492-1992), Beograd: Zavod za udžbenike, 2008, 204. ↩
11. Stevan Moljević, "Homogena Srbija", 141 ↩
12. www.hrt.hr/Index.php?id=48&tx_ttnew… ↩
13. Isto. ↩
14. Vidjeti: Tade Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, 1: Slavonija i druge hrvatske zemlje pod Turskom i rat oslobođenja,* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti I umjetnosti, 1891, 102. ↩
15. Vidjeti: Hivzija Hasandedić, *Muslimanska baština Bošnjaka 2: Herceg Novi i okolina, Vrgorac i okolina, Imotska krajina, Makarsko primorje, Zapadna Hercegovina* Mostar: Islamski kulturni centar, 1999; Radoslav Lopašić, ur., Spomenici hrvatske krajine, 3, Zagreb: Na prodaju u Knjižari L. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1889, 28; i Stipan Zlatović, Franovci *Države presvet. odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb: Knjigotiskara i Litografija C. Albrechta, 1888. ↩
16. Mile Lasić, "Kako su Turci daleko od Balkana", *Slobodna Bosna*, 761/17 (2011): 38–41, 38. ↩
17. Isti, "Hrvatima ne treba guvrener iz Sarajeva", intervju Jurici Gudelju, *Oslobođenje*, 22. novembar 2011. godine, 5. ↩
18. "Bosanski muslimani su i danas opkoljeni", govor Episkopa zahumsko-hercegovačkog i primorskog, vladike Grigorija na sjednici Kruga 99, 19. juna 2011. godine; u: *Oslobođenje*, 20. juna 2011. godine, 3. ↩
19. "Ko je učestvovao u zaštiti Mladića moraće da odgovara", *Politika*, 4. juni 2011. godine, 5. ↩
20. "Dijalog slomio sablju OHR-a", *Politika*, 30. maj 2011, 8. ↩
21. Isto. ↩
22. "Nema hemije koja može ujediniti BiH", *Politika*, 30. maj 2011. godine, http: //www.politika.rs/republike/Politika/178084.sr.html. ↩
23. Isto. ↩
24. Petar Petrović Njegoš, *Gorski Vijenac*, Sarajevo: Svjetlost, 1981, 57–58. ↩
25. "Nema hemije koja može ujediniti BiH", *Politika*, 30. maj 2011. godine, http: //www.politika.rs/republike/Politika/178084.sr.html. ↩
26. "Moramo naći rješenje za bosanske Hrvate", *Oslobođenje*, 8. juni 2011. godine, 5. ↩
27. "Gdje su sada 325.852 Hrvata?", intervju fra Luke Markešića koji je vodila Mimi Đurović-Rukavina, *Oslobođenje*, 3. juli 2011. godine, 5. ↩
28. Isto. ↩
29. Ni posljednjim ratom nisu riješeni nacionalni problemi u BiH", *Večernji list: Obzor*,

399 (2011): 14–17, 17. ↩

30. Kliker.info, http://www.kliker.info/index.php?id=15746 ↩
31. Ćosić, "O *Stvaranju Republike Srpske* i njenom piscu", 10. ↩
32. Kur'an, 3:83. ↩
33. Navod u: Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Buenos Aires: Knjižnica Hrvatske revije, 1961, 73; preuzeto iz: Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika,* prev. Josip Šentija, Zagreb: Durieux, 1995, 84. ↩
34. KDZ051 svjedočenje, Krajišnik, T.11278. Krajisnik case, ICTY Archive; navod u: Edina Bećirević, "The Issue of Genocidal Intent and Denial of Genocide: A Case Study of Bosnia and Herzegovina", *East European Politics & Societies*, 24/4 (2010): 480–502, 486. ↩
35. *Globus*, 17. avgust 2007, 81. ↩
36. Vidjeti: Boris Tadić, "Moramo naći rješenje za bosanske Hrvate", *Oslobođenje*, 8. juni 2011. godine, 5. ↩
37. Ćosić, "O *Stvaranju Republike Srpske* i njenom piscu", 29 ↩
38. Osporavatelji Bosne kao društva, kulture i politike gotovo redovno njenim braniteljima pripisuju krivicu zalaganja za unitarnu državu. Time se najčešće skrivaju odgovornosti susjednih država za razorna djelovanja prema toj zemlji. Nije teško u toj konstrukciji prepoznati antimuslimanski sadržaj koji je usporediv s evropskim naslijeđem antisemitizma. Unitarna Bosna, prema toj konstrukciji, znači omogućenje uloge većine, što je nedopustivo, jer je ona, kako ti konstruktori smatraju, "muslimanska". Vidjeti, naprimjer: Darko Tanasković, *Neoosmanizam: Doktrina i spoljnopolitička praksa*, Beograd: Službeni glasnik Republike Srpske, 2010, 29. ↩
39. *Oslobođenje* Izjava prenijeta 7. aprila 2011. godine. ↩
40. U: "Nije lako, ali Srbija ne treba da stane zbog Kosova", intervju Vesne Pusić, ministrice spoljnih i evropskih poslova Republike Hrvatske Julijani Mojsilović Dežulović, *Novi magazin*, 19. januar 2012. godine, 22–25, 24. ↩

The preceding text is copyright of the author and/or translator and is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.